

RINGERIKE.



Agnes Vibe 30.

Denne siden er uten tekst

RINGERIKE

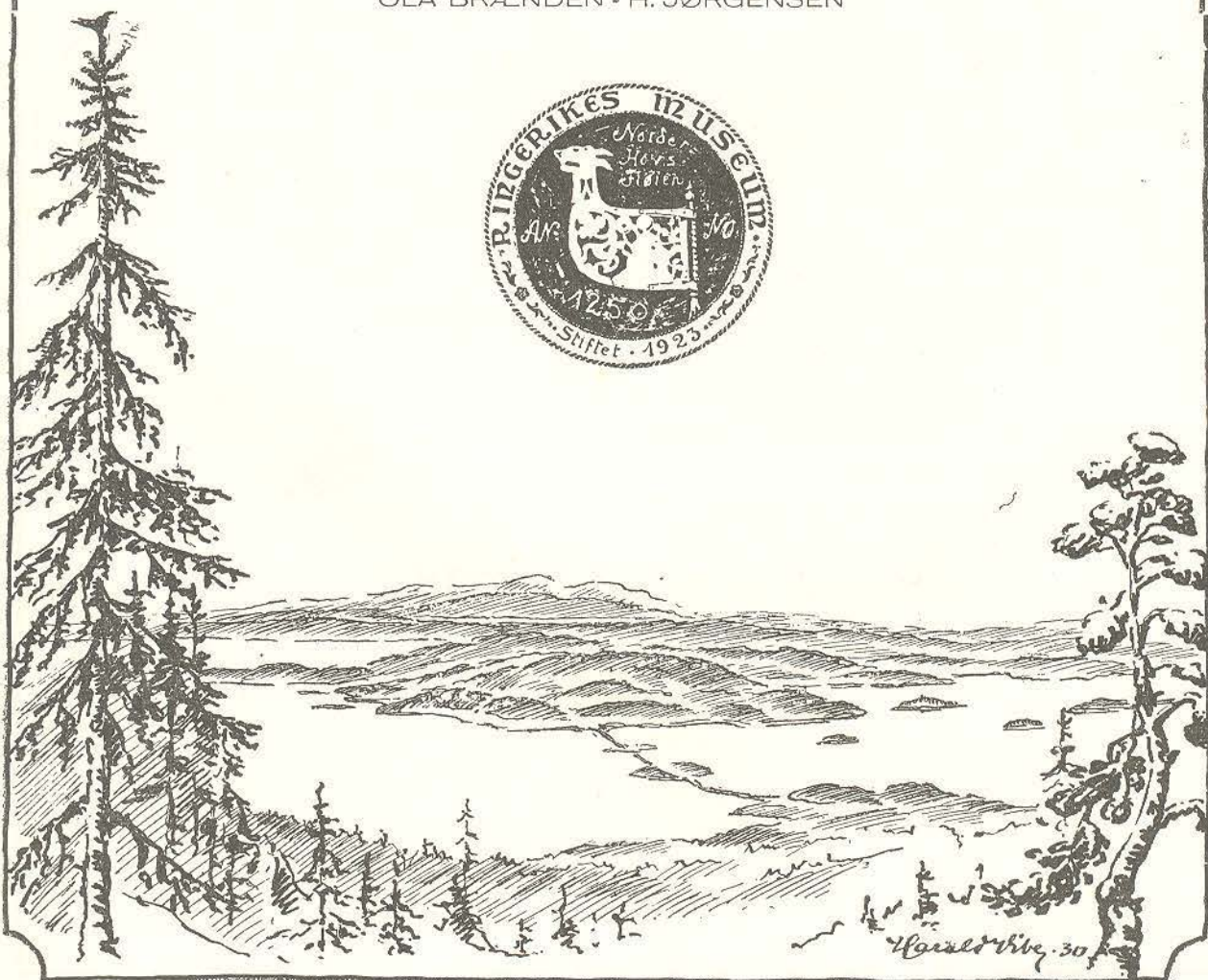
1965 - 1966

UTGITT AV

RINGERIKES UNGDOMSLAG
OG RINGERIKES MUSEUM

VED

ELLEN HALS
OLA BRÆNDEN - H. JØRGENSEN





INNHold:

	Side
Omslag: Utsnitt av veggmaleri på Hesselberg av Peder Aadnes.	
<i>Elling M. Solheim</i> : Livstog	3
<i>Aagot Rynning</i> : Riddergaarden	5
<i>E. F. Halvorsen</i> : Skatter og andre avgifter	12
<i>Fr. Schjander</i> : Studentertog	20
<i>Helge Fonnum</i> : Et gammelt vers	25
<i>Arne B. Bang</i> : Hønenstenen	26
<i>Sigvart Mjør</i> : 9. april 1945	28
<i>Sigvart Mjør</i> : Karl J. Wenners beretninger	31



ELLING M. SOLHEIM:

livstog

*Å levende — stå opp og gå
fra sorgens kyst.
Deg er det gitt en gang å nå
hva sjelen så
i smertens dyst.*

*Den drøm som flimret lik et lyn
for øyet bratt,
skal bli til mere enn et syn
bak trette bryn
i trengslens natt.*

*For se: Den er en guddomsgnist,
en skaperild.
Ved den, av kaos ubevisst
for sant og visst,
ble livet til.*

*Og da all skapnings kvintessens,
på allmaktsbud
stod fram som homo sapiens,
ble ilden dens
fra lysets Gud.*

*Omsider da i urtidsnatt
et bål ble tent,
stod himlen høy og vidnet at
dens ild var tatt
og vel anvendt.*

II

*Fra urtidsmannens flammeskog
en funke sprang.
Og gjennom slektens lange tog
med sverd og plog
dens ildsjel sang.*

*I kraft av den antikken får
sin stråleglans,
der marmorslektens ungdom står
og Platon går
med visdomskrans.*

*Den er i hvert et morgengry
på slektens sti.
Fordunkles — men slår fram påny,
som lyn fra sky
i hvert geni.*

*Gir kraft til Michel Angelo's hånd,
til Luthers ord.
Forløser alt av edel ånd
fra støvets bånd
mot stjernekor.*

I Newton, Darwin, Ibsen lød
dens røst: Gjør fri!
Høyt løftet over jordisk nød
et navn i glød:
Madame Curie.

Og han som talte hjertets sak
for ting og råd,
i ham stod flammen høy og rak
mot stjernetak:
Vår Nansens dåd.

For så, som kornmodsbloff forbi
vår jordiskhet,
i Einsteins svimle teori,
flyr funken fri
mot evighet.

III

Løft da din senkte panne, bror.
For visst du vet
at livet følger dødens spor.

Ja, se fugl Fønix stiger av
sin askehop.
Kast sorgens kappe — bryt din stav.

Stå rank og veldig uten svikt,
du ildens sønn,
og skap i ånd og stoff ditt dikt.

Vid ut det stjernefylte rom,
løs bånd og tegn
i stjerneåker og atom.

Alt venter på ditt løsningsord.
Stå opp og byd.
Hva fattes deg, min rike bror?

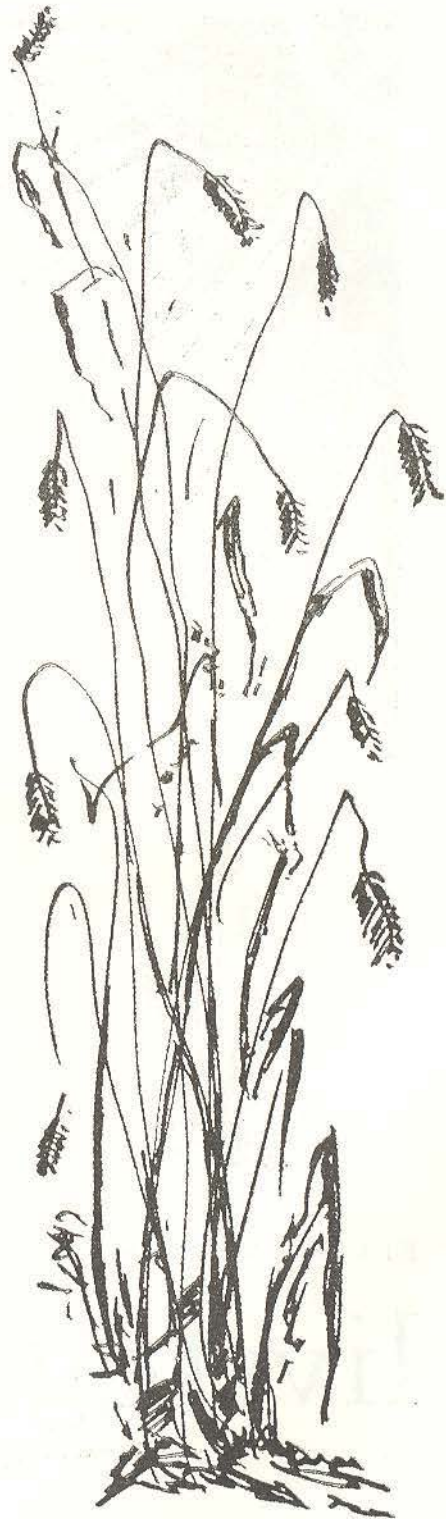
Ditt øye søker som i nød
på stormslått hav?
Du gjemmer hodet i ditt skjød?

Hvor vil du da din fot skal gå?
Du skjelver jo
som kraftløst løv og vissent strå?

Det stille sukk — hvor kom det fra?
Ditt hjertes dyp?

— Til Golgata.

Elling M. Solheim.



Ridder- gården

OG SLEKTEN RIDDER

Av Aagot Rynning



Som kjent blev Riddergården for endel år siden gitt til Hønefoss kommune, men de gamle eiere har bruksretten til den så lenge de lever.

Kommunen har nedlagt et ganske stort beløp på å restaurere den, under tilsyn av Riksantikvaren. Riktignok ofret de gamle eiere hvert år mange penger og meget arbeide på å vedlikeholde alle de gamle bygningene, men der måtte en omfattende takreparasjon til. Det nyttet ikke lenger med bare omlegging av stenen. Murene og de gamle rappede veggene måtte også stelles på, og det trengtes nytt gulv i storstuen.

Det kunne kanskje ha en viss interesse, iallfall for innfødte Hønefossborgere, å få vite litt om den gamle gården og om den slekt som bygget, og eiet den.

Det var forøvrig ikke denne gården som fra først av blev kalt Riddergården, men den gamle bebyggelsen på tangen, hvor Begna og Randselven møtes, den som senere blev det kjente Glatveds Hotel med stjerne i Bædeker. — Der slo den første Ridder seg ned, antagelig omkring 1730. Han het Christopher og var bilthugger, dvs. han skar i tre: epitafier, altertavler og døpefonter, og muligens også andre ting. Etter ham blev stedet

kalt Bilthuggertangen. Han var født i Norderhov, hvor hans far, som hadde samme navn og samme yrke, bodde. Dennes far igjen som også het Christopher, var en fra Holland innvandret billedskjærer. Der var altså i tre generasjoner en utøvende kunstner ved navn Christopher Ridder.

Han som slo seg ned på Bilthuggertangen var født i 1704 og gift med Else Marie Hesselberg, som var født i 1714. Såvidt en kan se, har ekteskapet vært barnløst. — Det var hans bror, Hans Frederik Ridder, f. 1705, d. 1776, som blev stamfar til den nuværende Ridderslekt. Han eiet og bodde på gården Heieren, hvor han drev sag og møllebruk. Han var to ganger gift og hadde ni barn. Den eldste sønn Lars, f. 1738, d. 1794, overtok Bilthuggertangen etter sin onkel, og bygget der i 1776 den store herskapelige bygning med Mansardtak, som senere blev Glatveds Hotel. Lars Ridder var sagfogd, trelasthandler og stor eiendomsbesitter. Han eiet gårdene Skjørsvold, Steen og Alme. Allerede i Bilthuggerens tid hadde vel folk begynt å kalle stedet Riddergården, og i Lars Ridders tid blev det jo enda mere kjent, for han førte et meget stort og gjestfritt hus, så navnet beholdt det vel helt til hans enke, f. Krefting, døde i 1804, og stedet

senere blev solgt. Navnet Glatvedgården fikk det først da Lars Malsten Glatveds foreldre kjøpte det, og i 1816 begynte en landhandel der. Gjestgiveriet fikk de først bevilling til å drive fra 1838, men det er mulig de hadde skysstasjon.

Som nevnt var Lars Ridder en grand seigneur. Han levete på en meget selskapelig fot. I storstuen lot han den kjente bygdemaler Peder Aadnes smykke veggene med de store malerier, som de fleste vel husker fra Glatveds Hotel. Det var stor synd at gården brente under siste krig. Bygningen var jo forøvrig da blitt meget forandret fra den opprinnelige. I 1870-årene blev de store verandaer og den lange fløy oppover mot folkeskolens gymnastikklokale bygget, fordi hotellet trengte mere plass, men der står et billede av den gamle bygningen i den gamle Hønefossboken.

Av Lars Ridders syv barn var det bare datteren Else som fikk etterkommere. Hun blev gift med senere sorenskriver Mathias Stabell og fikk fem barn. Den yngste av barna var den kjente og av-



*Maren F. Ridder, f. 1826, d. 1907.
Borghild Ridder, f. 1878, d. 1936.*

holdte generalinde Gram på Ask gods. Hos henne tilbrakte Else Ridder Stabell sine siste år, inntil hun døde der i 1861, 84 år gammel.

Lars Ridder hadde, som tidligere nevnt, 8 søskende. Av disse nådde bare de fire voksen alder, og bare de tre fikk etterkommere. Broren Petter Ridder, f. 1749 d. 1802, hadde en datter og en åndssvak sønn. Broren Ole, f. 1757 d. 1812, som også var sagfogd, men senere blev skipsfører, hadde ni barn, men alle sønnene døde som barn. Av Oles døtre var Ellen, f. 1803, gift to ganger, siste gang med den berømte — eller beryktede — hattemaker Knudsen, som var hovedaktør i «Hattemakerkrigen», og som en gate i Hønefoss nu er oppkalt efter. — Lars Ridders søster Inger døde vistnok barnløs. Riddernavnet ville altså vært utdødd allerede omkring år 1800, hvis det ikke hadde vært for den fjerde av brødrene, sagfogd og fløtningsinspektør Frederik Ridder, f. 1756 d. 1798. Det var han som bygget den Riddergård vi kjenner. Han var lenge ungkar, og må ha bygget gården noen år efter at hans bror Lars satte opp sin pompøse enebolig på Bilthuggertangen i 1776. Antagelig blev gården bygget mellom 1780 og 1790.

Før Lars Ridder satte opp sitt store hus, må det ha vært en eldre bebyggelse på tangen. Onkelen Christopher hadde jo bodd der i nesten 50 år, og jeg har tenkt meg den mulighet at Frederik Ridder fikk de gamle husene til nedrivning, og brukte materialene da han satte opp alle uthusene på sin gård, de som fremdeles står der. Det har nemlig vært antatt at endel av disse husene, f. eks. bryggerhusbygningen, er eldre enn før 1780-90. Frederik Ridder bodde nok der i atskillige år som ungkar, før han giftet seg først i 1796 med Maren Andreasdatter Flattum som var født i 1754 og levete helt til 1837. De fikk to sønner, men Fr. Ridder døde som nevnt allerede i 1798, efter to års ekteskap. Den yngste av sønnene blev født samme år faren døde, men blev bare 3 år gammel, så det blev den eldste, Hans Andreas, f. 1797, som skulle føre navnet videre. Han blev boende i Riddergaarden hele sitt til han døde i 1865.

Det store tomteareal, ca. 5 mål, som gården ligger på, var ikke Ridders eiendom, men bygslet på arvefeste av gården Hønen, som jo eiet nesten all grunn i nordre Hønefoss. Et arvefestebrev var slik at eieren aldri kunne ta tomten igjen, heller ikke kunne grunnleien forhøyes. Den blev for Riddergaarden satt til 25 riksdaler i året, eller 100 kro-



Frøken Rynning i det gamle kjøkkenet.

ner da det blev innført kroneverdi. Det var et meget stort beløp den gang arvefestebrevet blev utstedt, og sikkert en god forretning for grunneieren, for ingen kunne jo forutse det store fall i kroneverdien, som vi opplever i vår tid, og som reduserer avgiften til en liten brøkdel av det den engang var.

Sagfogd Frederik Ridder bygget altså første etappe på gården, nemlig den lange, hvite hovedbygning, og alle uthusene, som fra høyre utgjør: doer, stall og fjøs, låve og vognskur, vedskur og grisehus, stabbur, klesbod og bryggerhusbygning. Hovedbygningen var ikke imponerende, men greiet

seg jo godt til Frederik Ridder, iallfall så lenge han var ungkar. Den bestod av storstuekammer og storstue på venstre side av den store, brede gangen, som går tvers igjennom huset, og som også har dør ut til haven. På høyre side av gangen ligger så det gamle kjøkkenet med peis og kjøkkenbenker og kjellernedgang, og innenfor kjøkkenet ligger dagligstuen. Spesielle soveværelser var jo ikke alminnelige dengang. Der var senger i dagligrommene, men antagelig ikke i storstuen, som vel bare blev brukt ved festlige anledninger. Matkjeller blev bare gravet ut under endel av kjøkkenet og dagligstuen. Til klesvask, baking, bryg-

ging og vel også det meste av slaktingen hadde de jo bryggerhuset. Der er det en ganske lang bakerovn, som går innover fra peisen, og der er takke og bryggepanne.

Imidlertid måtte der nok snart en utvidelse til, om ikke for annet, så for å huse overnattingsgjester, og så blev den lille bygningen som står for seg selv, satt opp. Den blev da også kalt Nystuen, og det navnet har den beholdt i alle år. Tradisjonen sier at den er oppført i 1799, men det høres lite trolig ut at enken bygget huset året etter mannens død. Det sannsynligste er vel at Frederik Ridder satte det opp da han giftet seg, eller like etter. Hvis da ikke huset ble påbegynt i 1798, mens han levde, og først fullført i 1799, efter hans død.

Den siste utvidelse fant sted omkring 1840, eller muligens noen få år før. Da hadde sagfogd Hans Andreas Ridder fått så mange barn, som var begynt å vokse til, at den gamle bygningen var blitt altfor liten, og så blev fløyen ut mot haven bygget. Den består av fire omtrent like store rom, nemlig et på den tid moderne kjøkken med spiskammers, og tre rom som vel alle blev brukt som soveværelser. Dessuten over hele fløyen store, lyse, loftsrom. Tidligere var all mat blitt kokt i peisen i det gamle kjøkkenet, men da det nye blev tatt i bruk, blev det nok straks satt opp en komfyr der. Det blev forresten aldrig kalt kjøkkenet, men «stegerset».

En liten beskrivelse av alle de mange uthusene kunne kanskje her være på sin plass:

Stallen var et stort, firkantet rom med 4 spilltau. Fjøset har 3 båser samt kalvebinger, og i rommet ved siden av, bakfjøset kalt, holdt hønsene til. Over fjøs og stall er stalltrevet, hvorfra høyet kunne kastes ned gjennom luker. I låven er det to store rom og underlåve, antagelig to til høy og ett til korn, og på hjellen over underlåven blev det tresket og skåret hakkels. Opprinnelig var det låvebro opp til hjellen, men den forfalt og blev ikke bygget opp igjen, så i den senere tid brukte man stiger for å komme opp, og fra høylasset kunne høyet lempes direkte opp, høyere er det jo ikke. Låven blev i mange år, antagelig fra 1880-90 årene leiet av grunneieren, adjunkt O. F. Lagesen, hvis jeg ikke husker feil, for 15 kroner året. Han eiet jo fremdeles store ubebyggede arealer som han dyrket, og avlet både korn og høy. Hver høst, når kornet skulle treskes og hakkelsen skjæres, satte han opp kjørevandring utenfor, på gårdsplassen, men i de siste årene han leiet låven, var arealene

skrumpet inn, og avlingene derfor meget mindre, så Ola Nilsen på Holttangen stod oppe på hjellen og sliretresket kornet.

Vognskuret var ganske stort og hadde nok rommet mange kjøretøyer i årenes løp. Det blev så forfallent for noen år siden, at det måtte rives. Vedskur og grisehus er det lave huset mellom låven og stabburet. — Stabburet ja! Det var nær blitt min bane da jeg var barn. Det stod på høye, svære trestolper, og trammene var anbrakt et stykke fra selve bygningen, slik at det blev et åpent rom mellom dem og dørstokkene, antagelig for å hindre at mus og rotter skulle komme inn og spise opp maten. Men mus var det nå der allikevel. Jeg pleide å leke under det, og det var et under at jeg ikke blev levende begravet under den svære bygningen, som består av to store stabbursrom og over dem stabbursloftet. For en morgen da vi kom ut — det må vel ha vært i 1901-02 — møtte det oss et underlig syn. Hele stabburet stod skjevt, de to stolpene nærmest skuret hadde gitt efter, så bygningen praktisk talt sto nede på jorden i den enden, mens de to stolpene mot bryggerhuset var like hele. Antagelig hadde de vært råtne i mange år, så det var jo høyst merkelig at de falt om natten, og ikke om dagen mens jeg var under det. Hele nabolaget hadde våknet av bråket og lurte selvsagt på hva som var hendt. De gjenstående stolpene måtte naturligvis fjernes, og så sto det direkte på jorden helt til slutten av mellomkrigstiden, da arkitekt Ridder fikk det heist opp og støpt fundamenter i hjørnene.

Bryggerhusbygningen består, som før nevnt, av en stor klesbod, bryggerhuset med peis, bakerovn og bryggepanne, en stor rullebod med en gammel stenrulle og strykebord, og så drengestukammerset. Rullen var temmelig tung å dra frem og tilbake, men folk var jo vant til tunge tak i den tiden. I noen år, før fengslet blev bygget i 1862, leiet kommunen drengestukammerset til arrestlokale.

Som en skjønner, var det uthus nok til et mindre gårdsbruk. Men der kunne jo ikke bli avling nok til 2-3 kuer og hest på gårdens tomt, så familien leiet løkker bak den tredje St. Hanshaugen. Det var jo ingen Bergensbane dengang, så løkkene strakte seg antagelig helt oppover mot Lageshallen. Helt til ut i dette århundre blev disse løkkene kalt «Riddersløkka», og den lille stuen som stod der, het «Riddersstua». I den bodde omkring midten av forrige århundre gårdens trofaste og avholdte husmann Lars, etternavnet vet jeg ikke. Sagfogd H.

A. Ridder eiet også i mange år den øverste av Kragstadgårdene i Haug, og den blev da selvsagt kalt «Ridderskragstad». Hvem gården dengang blev solgt til, vet jeg ikke, men senere eiere har vært A. P. Rytterager, og i de siste år Jens Blom.

Hans Andreas Ridder mistet som nevnt, sin far da han bare var halvannet år gammel, men moren levet helt til 1837. Endel formue må det ha vært efter Frederik Ridder, siden enken kunne greie å beholde Riddergården og få sin sønn frem. Han fikk som voksen samme stilling som faren hadde hatt, sagfogd og fløtningsinspektør. Brøtningsarbeiderne som var i hans tjeneste, blev naturligvis kalt Ridderskara. Jeg kan godt huske den sistlevende av dem, gamle Anders Haraldsen, som var født i 1816 og døde i 1910.

H. A. Ridder var født i 1797 og giftet seg i 1825 med Karen Kristine Glatved f. 1801. Hun var søster av Lars Malsten Glatved som senere begynte gjestgiveri i Glatvedgården. De fikk ni barn, fem piker og fire gutter, men en av pikene døde i 5-års alderen. Alle døtrene var eldst, sønnene kom sist. Den eldste datter, Maren Frederikke, var født i 1826. Hun overlevet alle sine søsken og døde i 1907. Ingen av døtrene giftet seg, men tilbrakte hele livet i barndomshjemmet. Efter Maren kom tvillingene Nicoline Christiane (kalt Lina) og Karen Mathea f. 1827, så fulgte Dina Laurentze Annette (kalt Annette) i 1829, og i 1831 kom Hanna Andrea som døde i 1836.

Av sønnene var Frederik, f. 1833, eldst. Han var ugift. Nils Christian, f. 1836 reiste tilsjø og lot seg senere hverve i den amerikanske marine, hvor han avanserte til underløytnant. Han falt i den amerikanske borgerkrig, visnok i 1865. Han var også ugift. Nr. 8 av søskenflokket, Anton f. 1838, utdannet seg som forretningsmann. Han startet og opparbeidet den kjente herreekviperingsforretning med skjortefabrikk av samme navn i Kristiania, og giftet seg i 1873 med Thora Arnesen, f. 1847 d. 1928. De fikk tre sønner og en datter. Den siste av brødrene Ridder, Lars Engelhardt Dallin, var født i 1841. Han blev utdannet som agronom, og giftet seg i 1868 med Anne Nilsen fra Hole. Ekteskapet var barnløst, og Lars Ridder døde allerede i februar 1870, bare 29 år gammel. Enken reiste samme år til Amerika, hvor hun senere giftet seg igjen.

Sagfogd H. A. Ridder skal ha vært en meget myndig herre — det trengtes vel med den arbeidsflokket han hadde — men real, snill og grei. Han



Det gamle Queen Anne-bord.

hadde flere offentlige tillitshverv, bl. a. blev han byens første «brannmajor», da brannvesenet blev opprettet i 1856, og han besørget innkjøpt det første sprøytemateriell. En pussig ting må jeg nevne her: Hans datter Maren trodde fullt og fast at faren hade evne til «å stenge varmen», iallfall for sin egen eiendoms vedkommende. Hun fortalte at da den store brannen raste på Nordsiden i 1854, «gikk han far rundt hele eiendommen her, så varmen ikke maktet å slå over hit». Antagelig hadde han litt hjelp av vindretningen også. Hun fortalte også at faren hadde vært temmelig redd under «Hattemakerkrigen», så han var kanskje ikke fullt så modig som han så ut til. Han døde i 1865 og hans kone i 1876.

Så blev da de fire ugifte søstrene alene igjen i den gamle gården. Broren Frederik var på den tid ansatt på et trelastkontor i Drammen. Noen formue å snakke om, utenom gården, var det visstnok ikke, så søstrene hadde ikke stort annet å leve av enn noen familielegater. Noen utdannelse hadde jo ingen av dem fått — den var forbeholdt brødrene — og utenom husarbeide og guvernanteposter hadde jo ikke kvinnene adgang til stillinger dengang. Så de fire «jomfruer Ridder» måtte holde sammen i hjemmet, og prøve å skaffe seg noen små inntekter ved siden av. Det var forresten ikke så

mange årene de var fire, for den ene av tvillingene, Karen Mathea, døde allerede i 1879. — De var flinke i havearbeide, og haven var jo ganske stor, så de dyrket de poteter og grønnsaker de trengte, og utenfor Nystuen anla de en mistbenk. Der sådde de forskjellige slags frø om våren, og solgte blomster- og grønnsakplanter, når tiden kom at det skulle plantes ut. Dessuten solgte de litt fra haven, men mange kronene blev det visst ikke utav det. De hadde høns og gris, og i mange år også ku. Da de sluttet å ha ku, kjøpte de som regel en oksekalf om høsten av driftsbøndene, og fødte den frem til juleslakt med det høyet de avlet på gården. I de siste årene frk. Maren levde, blev høyet solgt på rot til en vognmann for 5 kroner i året. Det lille skuret ved siden av bryggerhusbygningen, med dør ut mot Hønenget, var bortleiet som sprøytehus til kommunen for 5 kroner året. Sammen med de legatporsjoner de hadde, klarte dette seg, selv om de naturligvis måtte utvise stor nøysomhet.

Dessuten anskaffet søstrene seg et leiebibliotek i 1870-80 årene. Et nedlagt bibliotek blev innkjøpt fra Drammen, fra M. Bülow. Antagelig var det fra et dødsbo, og sannsynligvis var det broren Frederik, som dengang bodde i Drammen, som skaffet dem det. Boksamlingen var på ca. 650 bind, altså ikke 650 bøker, for en mengde av bøkene var i mange bind (eller deler). For leien tok de fem øre pr. bind, og da kunne leieren ha dem temmelig lenge. Med årene blev de bøkene som var mest ute, temmelig skidne og fillete. Noen gullgrube blev nok ikke biblioteket, men noen øre innbrakte det, og mange bekker små monner da litt det også.

Søstrene kjente Camilla Collett, for en tante av dem var gift med Nic. Wergelands efterfølger i Eidsvoll sognekall, så de hadde vært deroppe flere ganger. Jeg har ofte lurt på om fru Collett har hatt de fire ugifte søstre i tankene da hun skrev sine flammende kvinnesaksromaner. Deres skjebne



Fra storstuen.

var jo ikke på noen måte ualminnelig dengang, på mange måter var de jo meget bedre stillet enn de fleste andre ugifte eldre damer, fordi de hele livet igjennom fikk bo i sitt gamle hjem, og hadde en liten fast inntekt av familielegatene.

I begynnelsen av 1880-årene kom deres bror Frederik hjem fra Drammen. Han fikk endel arbeide som bokholder, mest hos E. C. Heen, men om søstrene hadde noen økonomisk støtte av ham, er nok tvilsomt.

Så døde Annette i 1884, og Frederik Ridder i 1889, og nu var det bare Maren og Lina tilbake i hjemmet. Lina var sykkelig i flere år, og sengeliggende de siste par årene til hun døde i 1892. På spørsmål om hva hun døde av, sa frk. Maren at legen ikke hadde kunnet finne noen spesiell sykdom. Hun bare mistet kreftene og svant hen, så jeg har ofte lurt på om hun hadde pernicios anæmi, en sykdom som jo ikke var oppdaget enda dengang, og som det altså ikke fantes noe botemiddel mot. Lever var det jo ingen som spiste, den blev kastet når de slaktet.

Og så var frk. Maren alene igjen i barndoms-hjemmet. Eftersom det nu var blitt så god plass,

leiet hun bort Nystuen til en familie, og inne i huset ett og sommetider to rom til enslige personer. Det blev det jo en liten inntekt av, selv om leiene var små, og det trengtes nok, for legatportjonene blev naturligvis nedskåret når det bare var én igjen. Hennes bror Anton bodde i Kristiania, som før nevnt, men både han og hans familie var ofte i Riddergaarden, så hans barn lærte å betrakte den gamle gården som sitt annet hjem. Kjøbmann Anton Ridder døde i 1896, bare 58 år gammel, og hans to unge sønner, Hans Andreas, f. 1874, og Louis f. 1875 d. 1963 måtte overta forretningen på Karl Johan. De drev den godt opp, og var innehavere av den inntil den måtte nedlegges omkring 1935, fordi gårdens eier selv skulle ha lokalene. Skjortefabrikken fortsatte de visstnok med i noen år til.

Frk. Maren Ridder var en snill, stillferdig gammel dame av den gamle skole. På sine gamle dager var hun ofte litt tungsindig, men det var jo ikke så merkelig, eftersom hun, som den eldste av ni, hadde sette alle sine søsken dø før seg. — En stor og høytidelig dag hvert år, var når hun skulle gå bort i «Bigumsgården» til adjunkt Lagesen, og betale de hundre kroner i grunnavgift. Da tok hun på seg sin beste kjole, sin gamle sorte silkecape og ørehatten. Hos Lagesen blev hun gjerne traktert med et glass portvin, og så satt hun der og fikk seg en hyggelig prat med grunneieren, som forøvrig var ca. 30 år yngre enn henne, og som hun hadde kjent fra han var barn.

Hun døde den 3. sept. 1907, og dermed fantes det ingen fastboende Riddere mer i den gamle gården. Møblene blev stablet opp i storstuen, endel tatt inn til Oslo, storstuekammeret blev leiet bort møblert, og alt på høyre siden av gangen bortleiet til familier. I 1917 eller 18 blev storstuen satt istand, og fra den tid tilbrakte enkefru Ridder og hennes barn noen uker hvert år her om sommeren, av og til også enkelte søndager og påskeferien. Den yngste, arkitekt Thoralf Ridder var bosatt i København, men de eldste brødrene og søsteren Borghild, f. 1878, d. 1936, var her hver sommer. Frk. Borghild Ridder var innehaver av et tegnekontor for broderier i Oslo.

Fra 1926 blev også dagligstuen og rommet innenfor denne «Frederikkammerset» kalt, ledig, så de fikk bedre plass. Enkefru Thora Ridder døde i 1928. Arkitekt Thoralf Ridder bosatte seg fra 1930-årene i Oslo igjen og var siden i Riddergaarden hvert år, hvor han under oppholdene der stadig var beskjeftiget med forskjellige reparasjonsarbeider.

Da ingen av brødrene har etterkommere, dør slekten ut med dem, og det var jo det som var grunnen til at de i 1961 ga gården til Hønefoss kommune.

Den blev fredet i 1920-årene.

Aagot Rynning.



Skatter

OG ANDRE AVGIFTER

på Ringerike i gammel tid

Av E. F. Halvorsen

Av de brevene vi har bevart fra middelalderen her i Norge, fra sagaer om de norske kongene og fra klager og bønnskifter til kongen og embetsmenn i nyere tid, vet vi at skatter har vært betalt i en eller annen form i alle fall så lenge vi har skriftlige kilder til vår historie. Klagerne forteller stadig at skattetrykket nå er så hardt at om det ikke blir gjort noe med det, blir landet liggende øde, og ikke sjelden har strid om skattene ført til opprør. Men det er naturligvis slik i eldre tid som nå, at påstander om at skattene er utålelige må kontrolleres før vi kan finne ut om det virkelig var så. I denne artikkelen har jeg tatt for meg de skatter og andre avgifter vi vet at bøndene på Ringerike måtte betale, fra 1200-tallet og ned til eneveldets tid, ca. 1660. Det er lang tid, men selve levevilkårene var temmelig ens i de fire hundreårene, jordbruket ble drevet på samme måten, og det var først i slutten av perioden, omkring 1600, at sagbruk og tømmerdrift etter hvert kom til å gi bøndene en velkommen kilde for noen ekstra kontanter.

1. Tienden.

Den eldste og mest stabile form for offentlig avgift vi kjenner til er tienden. Dessverre har vi ingen oppgaver over hvor stor tienden av Ringerike var i middelalderen. De første opplysninger får vi i 1557 og 1560, deretter får vi en sum i 1600 og noenlunde regelmessige opplysninger hvert år framover fra 1617. Tienden skulle, som navnet sier, være en tiendepart av årsinntekten. I praksis vil det for bøndene si avling på åkeren og avdrått av buskapen. Men i den eldste kristenretten for Eidsivating er det bare tale om tiende av kornavlingen, og det er tydelig at det er denne tienden som har vært det viktigste alltid. En oste-

tiende blir nevnt på 1500-tallet, men den er så liten i forhold til resten av tienden at den aldri kan ha spilt noen stor rolle. Annen tiende hører vi ikke om i kilder fra Ringerike i nyere tid, men i et brev fra 1415 er det tale om fisketiende av et vann på Tyristrand. Men slik tiende av jakt og fiske var det alltid enda vanskeligere å holde kontroll med enn inntekt av avlingen, og det er vel derfor vi hører så lite om det.

Tienden ble innført her i landet i førstningen av 1100-tallet, av Sigurd Jorsalfare. Formålet med den var å skaffe midler til bygging og vedlikehold av kirker, avlønning av presteskabet og underhold av de fattige. Alle gamle norske lover bestemmer at tienden skal deles i fire, en fjerdepart til biskopen, en fjerdepart til presten, en fjerdepart til kirken og en fjerdepart til de fattige; denne siste fjerdeparten skulle bøndene selv forvalte og fordele. Hvordan det ble skaffet midler til disse formål før tienden ble innført, vet vi ikke noe direkte om på Ringerike, men vi kan vel gå ut fra at det var ordnet slik som i Telemark, hvor tienden aldri ble innført, at bøndene betalte «reide», en viss avgift til presten, og hadde plikt til å holde kirkebygningene i hevd.

Etter reformasjonen ble den danske kirkeordningen innført i Norge, og i Danmark var det vanlig å dele tienden i tre, mellom biskop, prest og kirke, det vil si det var ingen fjerdepart til de fattige, «bondeluten» som den ble kalt i Norge. Det er ikke sikkert at dette var en nyordning som ble gjennomført med vilje, det ser nærmest ut til at regelen kom inn i kirkeordningen fordi regjeringen hadde hastverk, og ikke var klar over hvordan ordningen var i Norge. I alle fall viser kildene tydelig at langt utover fortsatte folk å dele tienden i fire istedenfor i tre. Dette førte til en

strid om bondeluten som mange steder kom til å bli temmelig hard. Andre steder ser det ut til at øvrigheten bare har akseptert den gamle ordningen uten å lage bråk, i alle fall før 1600. Av denne grunn er det vanskelig for oss å regne ut tiendesummer, for de summene vi får oppgitt i regnskapene, er prestens, kirkens eller biskopens part, ikke hele summen. Ved reformasjonen gikk nemlig biskopens part over til kongen, mens de lutherske biskopene fikk lønn i penger. Kongens del av tienden av Ringerike er derfor nevnt i regnskaper for 1557, 1560 og 1599. Hvis vi nå kunne være sikre på om det var en tredjepart eller en fjerdepart av hele tienden, kunne vi regne ut omtrent hvor stor avlingen var. Det eneste vi har å støtte oss til, er at biskopen i Oslo så seint som i 1585 ber om at kongens del av tienden av bl. a. Ringerike, og dessuten bondeluten, blir bevilget til støtte for fattige skoleelever i Oslo. Når bondeluten eksisterte ennå i 1585, er det vel rimelig å regne med at kongens del i 1557, 1560 og kanskje også 1599, var fjerdeparten. I 1557 ble det gitt 60 tønner korn (blandkorn av bygg og havre), 13 tønner rug og $7\frac{1}{2}$ tønne erter, i 1560 henholdsvis 54, 18 og 8 tønner av hvert slag. Dette viser med en gang hvor stor variasjonen kunne være i avlingen fra et år til et annet, og det spilte naturligvis en stor rolle for skatteevnen, selv om tienden alltid var en tiendedel av avlingen. I dårlige år kunne det bli snaut nok med korn, og da var det ingen liten avgift å skulle ut med tiendeparten. Prestens part i alle fall var den viktigste delen av prestens lønn, mens kirkens del naturligvis måtte omgjøres i arbeid, dvs. enten måtte kornet selges for penger, eller brukes til direkte betaling for arbeid på kirken. Kongens del ble nok solgt for penger til bøndene så sant det var mulig, for det var atskillig enklere å frakte pengene enn å frakte kornet.

Når biskopen kunne be om bondeluten til understøttelse av skoleelevene, var det i samsvar med en praksis som var vanlig på den tid. Det er tydelig at både i slutten av katolsk tid og etter reformasjonen var fattigdom og tiggeri ikke fullt så alvorlig som det må ha vært før den store manne- dauden. Det var jord nok ennå for den som kunne arbeide, slik at bygdene stort sett ikke hadde noe alvorlig problem å stri med når det gjaldt fattigstellet. De fleste gamle og syke og vanføre hadde familie som kunne ta seg av dem, og biskopen mente vel det var nyttigere at denne delen av pengene ble brukt til å bedre skolestellet.

Den korntønna det er tale om i tienderegnskapene, tolk ca. 146 liter. Hvis 60 tønner korn i 1557, kongens del, svarer til fjerdeparten av samlet tiende det året, skulle hele tienden være på 240 tønner korn og avlingen skulle være 2400 tønner, dvs. ca. 3500 hl blandkorn. Dette var hovedavlingen, rugen ble vesentlig sådd i bråter, og utgjorde ikke så store avlingen, bare noe over 750 hl i 1557.

I 1560 var det mindre blandkorn, men mer rug og litt mer erter, og slik veksling finner vi senere også. I årene mellom 1617 og 1628 veksler således inntektene for kirkene på Ringerike mellom 55 tønner blandkorn (i 1619) og 87 tønner (i 1628).

Tienden var på en måte den smidigste av avgiftene i eldre tid, og den lå såpass høyt at den måtte fordele seg etter et noenlunde rettferdig prinsipp. De fleste andre skatter og avgifter for kirkelige handlinger var fastsatt til en bestemt sum pr. gang.

2. *Leidangen.*

I kongesagaene fortelles det at kong Håkon den gode innførte en landevernsordning i Norge, og den ble kalt leidang. Den gikk ut på at hele kysten fra svenskegrensen og nordover ble inndelt i skipreider som skulle holde et skip til hærferd, med folk og fullt utstyr av mat og våpen. Ordningen gjaldt ikke i Opplandsbygdene, de nærmeste skipreidene for Ringerike var Asker med Vestre Bærum og Lier. Lovene gav nøyaktige regler for når kongen kunne kalle sammen leidangsfolket. Med de urolige tider under borgerkrigene på 1100-tallet gikk det ikke lang tid mellom hver gang, og leidangplikten ble en tyngsel som bøndene gjerne ville være kvitt. Etter hvert ble det derfor til at kongene krevde inn *skatt* i varer istedenfor å kreve leidangsfølge, og etter hvert ble denne skatten i kyststrøkene en årvisst utgift, som bøndene bare slapp i de årene da leidangsflåten virkelig ble samlet.

Det er tydelig at i 1200-årene er leidangen blitt en skatt i kyststrøkene. Men også i Opplandsbygdene fins det i slutten av mellomalderen en skatt som kalles leidang, men den blir betalt med penger, og den er så liten i 1500-årene at den nødvendigvis må være gammel. Det viser seg nemlig at skatter som blir utregnet i penger i gammelnorsk tid, følger pengeverdien ned gjennom seinmiddelalderen og på 1500-tallet. Leidangen i Opplandsbygdene ble bare betalt hvert tredje år. Etter den eldste jordeboka for Akershus len, fra 1577, ble

det på Ringerike betalt 2 skilling i leidang av hver fullgard og 1 skilling av hver halvgard. Like før sjuårskrigen, i 1560, kunne en i Oslo få ei mark smør (215 g) for en skilling, og i 1577 var skillingen enda mindre verd, så noen tung skatt var dette ikke. Men regner en om satsene til det gamle norske myntsystem som gjaldt omkring 1300, finner en at fullgardssatsen svarer til 1 øyre og halvgardssatsen til $\frac{1}{2}$ øyre av de «forngilde» pengene som den gang gjaldt. For en forngild øyre kunne en da få 27 merker smør eller ca. 5,8 kg, og det blir i alle fall noe, selv om heller ikke det var så verdsløst mye, særlig ikke når det bare skulle betales tredjehvert år.

Vi vet ikke når leidangen ble innført på Opplandene, men det må i alle fall ha skjedd etter at den virkelige «leidangen» i kystbygdene hadde gått over til å bli skatt. Det er vel ikke så urimelig å tenke seg at skatten er innført på 1200-tallet, da styret i Håkon Håkonssons tid var blitt vel utbygd og organisert. Det ville i alle fall være nesten utrolig at opplendingene skulle ha vært helt skattefrie, mens folk ute ved sjøen alt hadde måttet venne seg til en ganske sterk beskatning.

3. Vissøyren.

Den 10. april 1297 utstedte hertug Håkon Magnusson, den seinere kong Håkon V, en retterbot (dvs. forordning) for Ringerike, der han gav en del detaljerte regler om styring og stell i bygdene, om lensmenns og sysselmenns retter og plikter. I innledningen forteller hertugen at utsendinger fra ringerikingene sammen med en sira Nikolas, vel en av prestene der, har vært hos ham og bedt om tilgivelse for det opprørsforsøket de hadde vært med på, egget av falske menn. Samtidig samtykte de i, at for all framtid skulle hver bonde gi 4 ertoger årlig, og hver einvirke (dvs. bonde på en gard der det ikke trengtes voksen arbeidshjelp) 2 ertoger.

Det er tydelig at det her er tale om et skattepålegg, og det er nok dette skattekravet som har ført til opprøret fra først av. Vi vet at hadelendingene, som hørte til samme administrasjonsområde, også hadde vært med på opprøret, og hovedmennene har visst vært derfra, for i den retterboten hertugen gav hadelendingene, er han betydelig skarpere i sine ord.

Denne skatten er noe større enn leidangen, for den skal betales hvert år, og 4 ertoger er $1\frac{1}{3}$ øyre. Men ble nå denne skatten stående «for all fram-

tid»? Riksarkivar Steinnes, som har undersøkt det gamle skattesystemet i hele landet, har vist hvordan sammenhengen er mellom skattene slik de viser seg i dokumenter fra 1500-tallet og slik de må ha vært i eldre tid.

Både i Danmark og Norge gikk det i 1500-årene 16 skilling på 1 mark, og hver skilling var delt i tre album. I det gammelnorske systemet gikk det 8 øyrer på marka, og hvert øyre var delt i tre ertoger. Omregningen er da lett, mark svarer til mark, en øyre svarer til 2 skilling, og en ertog til 2 album. Når da hertugen utskriver en skatt med satsene 4 og 2 ertoger, skulle vi vente å finne dem igjen i 1577 som 8 og 4 album. Og det er akkurat det vi gjør, for sammen med leidangen står i jorboka den årlige vissøyren, 8 album av fullgarder og 4 album av halvgarder.

Det kan ikke godt være tvil om at den skatten som hertug Håkon skrev ut i 1297 er den samme som vissøyren i 1500-årene. Men akkurat som leidangen hadde den gått ned i verdi. Omkring 1300 var 4 ertoger, skatten som en bonde på en vanlig gard måtte ut med, prisen på 7,7 kg smør, men i 1560 kunne en i Oslo få bare 570 g smør for 8 album, vissøyretaksten for fullgarder.

Utenom vissøyre og leidang etter to forskjellige satser for fullgarder og halvgarder, ble det i 1577 betalt vissøyre av tre ødegarder, 4 album av Honerud og Hjelle, 1 skilling av Oppsal. I 1588 er det nevnt 7 øydegarder til som skal gi vissøyre, og siden øker tallet på slike garder jamt og sikkert. Det er derfor all grunn til å tro at de tre ødegardene med vissøyre i 1577 først hadde fått denne skatten temmelig nylig.

De to skattene leidang og vissøyre var de eneste faste skatter til kongen som ble betalt på Ringerike før 1500-årene. Det var ikke store greiene, hele vissøyresummen for Ringerike i 1577 er 20 merker 2 skilling 1 album, og leidangsummen var $14\frac{1}{2}$ mark 7 skilling. For vissøyren og leidangen av Ringerike til sammen kunne en omkring 1560 kjøpe noe slikt som 120 kg smør i Oslo, eller 23 kuhuder. Det er klart at staten i lengden ikke ville gå med på så lave skatteinntekter av innlandsstrøkene, enten måtte de gamle skattesatsene økes eller en ny skatt måtte til.

4. Foringen.

En gang mellom 1530 og 1560 dukker det opp en ny skatt i innlandsstrøkene, og den vanlige betegnelsen er *foring*. Fra først av forlangte lens-

herren på Akershus at bøndene skulle holde hester for ham, det vil si ha dem til foring, deretter har han så gått med på at bøndene skulle betale en viss årlig avgift for å slippe, og denne avgiften ble fastsatt til $\frac{1}{2}$ daler for fullgarder og halvparten, 1 ort, for halvgarder. I regnskapet for 1557-58 og 1560-61 er det oppført foring av henholdsvis 56 og 50 garder på Ringerike. Det er ikke mulig å finne noe system i fordelingen, for noen bønder betalte foring det ene året, noen betaler begge årene, og noen har ikke betalt foring i det hele. Sannsynligvis må det være slik at noen bønder virkelig har hatt hester til foring, mens andre har betalt for å slippe. I 1577 er i alle fall foringen en regulær skatt av alle fullgarder og halvgarder, mens ødegardene er og alltid fortsatte å være fritatt for foring.

I 1560 gikk det 48 skilling på daleren, slik at den halve daleren en fullgardsmann måtte ut med i foring var ni ganger så mye verd som de 8 album han betalte i vissøyre. Foringen av en fullgard svarte til prisen på 1 bismerpund eller 5,14 kg smør, altså ca. to tredjeparter av det den høyeste vissøyresatsen var verd omkring 1300. Men riktig nok hadde smørprisen steget mer enn prisen på andre varer, slik at de to prisene ikke kan sammenliknes uten videre. De tre verdslige skattene leidang, vissøyre og foring var formelt sett de eneste regulære skattene, og de blir ofte sammen kalt jordeboks-skatter fordi de stod oppført i de offentlige jordebøker.

5. Syslegjeld.

I regnskaper for Akershus len fra 1529, 1557 og 1560 finner vi en liten avgift som er betalt inn av lensmennene i Opplandsbygdene. Den kalles syslegjeld, og fra Ringerike kom det i 1529 6 skippund malt, i de to andre regnskapsårene litt mindre. Dessuten står det i regnskapet for 1529 en liste over inntekt av ødegarder «som lensmannen tar til hjelp til syslegjeld». Inntekten svarer til ca. $2\frac{1}{4}$ skippund, slik at det bare blir igjen $3\frac{3}{4}$ skippund som lensmannen vel da må ha krevd inn av bøndene. Det blir ca. 75 lispund, og i 1529 var det på Ringerike i alt 129 garder som betalte skatt, og noe sånt som 6 til som var fritatt av en eller annen grunn. Det vil si at hvis hver bonde betalte det samme (og med en så liten avgift er det lite rimelig at det har vært forskjellige satser), må avgiften pr. bruker ha vært noe over et halvt lispund, eller noe over 4 kg malt eller tilsvarende

i mel. Denne skatten er ikke nevnt i jordebøkene, men i 1577 er det nevnt at bøndene i Odal klager over *våpenvite*, «som de kaller syslegjeld». Våpenvite er et ord vi kjenner, de betyr egentlig en bot folk måtte betale når de ikke kunne vise at de hadde holdt sine våpen i orden. Hvis syslegjeld er det samme som våpenvite, må denne faste avgiften ha oppstått på samme måten som leidangskatten, ved at bøndene har sloppet å møte til inspeksjon av våpnene på våpentinget mot å betale en liten avgift. I 1578 avskaffet kongen våpenvite for alle som holdt sine våpen i orden, og siden vi aldri senere hører om syslegjeld, har vel den gått samme veien som de avgiftene som virkelig ble kalt våpenvite. Men det at folk i 1500-årene betraktet syslegjeld og våpenvite som samme skatten er ikke noe bevis for at det alltid har vært så, og navnet «syslegjeld», dvs. «avgift, betaling av sysla» kunne nærmest tyde på noe annet. Men vi har ikke midler til å finne ut hvordan det egentlig henger sammen med denne skatten, vi kan bare gjette på at enten er det våpenvite, som de mente på 1500-tallet, eller det er en avgift til syslemannen som i seinere tid gikk i kongens kasse. Noe stort tap for statskassen var det i alle fall ikke at syslegjeld ble avskaffet.

6. Ekstraordinære skatter.

Magnus Lagabøters Landslov slår fast at skattene skal være som de før har vært. Kongen hadde ikke rett til å kreve nye skatter, for å få det til, måtte han forhandle, be bøndene om hjelp. Under et sterkt kongedømme, og når pengemangelen var der, var det nok ikke så lett for bøndene å stå i mot et skattekrav, og samtidig måtte det være klart for alle at bøndene i Opplandsbygdene slapp lempeligere fra skattene enn andre. Derfor kunne hertug Håkon få gjennomført innføringen av vissøyren uten alt for store vansker. Men det ble siste gang på flere hundre år at en regulær skatt ble innført, syslegjelda var sikkert ordnet som en «frivillig» avtale om avgift mot å slippe visse tyngende plikter.

Skattene i Norge i middelalderen var små hvis vi sammenlikner med andre nordiske land, selv i kystbygdene da de var på sitt høyeste i første halvdel av 1300-tallet. Den store mannedauden førte til en voldsom nedgang på dette området som på alle andre, først og fremst fordi folketallet sank, og skattene var bundet til landskyld eller folketall eller tall på bønder. De viktigste skattene i inn-

landet var fastsatt i penger, og de gikk derfor også nedover sammen med pengeverdien, først langsomt siden raskere og raskere. Kongen var stadig i pengesnød, enten han satt i Norge eller i Danmark, og siden skattetrykket var langt mindre i Norge enn i Danmark, måtte tanken om ekstraordinære skatter i Norge ligge nær hver gang pengesnøden var riktig ille. Kildene forteller om en del slike ekstraskatter før 1500, men vi har ikke regnskaper som viser hva de kunne innbringe. Men på 1500-tallet får vi flere opplysninger.

7. Gjengjerd og landskatt.

Den første ekstraordinære skatten vi får å gjøre med, er gjengjerd, en skatt som egentlig svarte til den gammelnorske veitsle, dvs. en avgift i matvarer som bøndene måtte ut med når kongen kom på besøk, veitsle. Vi har et regnskap for gjengjerd for 1514, men det nevner bare 13 menn som betalte på vegne av alle, men oppgir ikke nøyaktige tall på skattebetalere. Denne gjengjerd ble betalt med varer, men den neste, gjengjerd til Frederik I's kroning 1529, blir betalt med penger eller sølv. Det er 129 personer som betaler, og det er nok ikke langt fra alle gardbrukende bønder på Ringerike det året — lensmannen og en del andre var nok skattefrie på grunn av sine plikter. Satsen er den samme for alle, altså ingen forskjell på full- og halvgarder (ødegarder var ikke kommet i bruk som skatteobjekt). De betaler enten 24 skilling eller 1 lodd sølv. Når en tenker på at vissøyren samme året var betalt med 8 album eller $2\frac{2}{3}$ skilling av en fullgard, ser en straks at gjengjerd i alle fall var en skatt som måtte føles hard. Vi kjenner til andre ekstraskatter i de urolige årene før reformasjonen, og i alt ble det utskrevet 13 mellom 1500 og 1550 og like mange i resten av hundreåret. Skattene har forskjellige navn, landehjelp, leilendingeskatt, landskatt o. l., men systemet er stort sett det samme. Vanligvis skal 10 bønder gi enten 10 daler eller 20 lodd (det gikk med andre ord to lodd sølv på en daler). «Husmenn», dvs. folk som drev håndverk eller liknende, men ikke hadde gard, og tjenestetrenger for full lønn gav halvparten. Etter hvert ble også jordeiende bønder skattlagt etter sin inntekt av eiendommen, dvs. de skulle betale en del av sin inntekt. De som hadde så lite jord at tredjedelen av landskylda ble mindre enn en daler, ble skattlagt som leilendinger. En gjennomgående regel var at «den rike skal hjelpe den fattige», det var derfor bøndene ble skattlagt

i flokker på 10, slik at summen kunne fordeles rettferdig mellom medlemmene av «legdene». Den ekstraordinære skatten skiller seg altså fra jordeboksskattene for det første ved det at den ikke var årvisst, men kom igjen med mellomrom som mer hang sammen med de politiske forhold enn med skatteevnen hos folk. For det andre tar den ikke hensyn til det gamle systemet med fullgarder og halvgarder, men har samme sats for alle, som gjengjerd. Ettersom ødegardsbrukerne ble skattlagt, kom de i samme stilling som gruppen husmenn, og betalte altså halv skatt.

Den vanlige skattesatsen, en daler, var dobbelt så høy som den høyeste satsen for den tyngste av jordeboksskattene, foringen. For en daler kunne en i 1560 få 2 kuhuder, eller $\frac{1}{2}$ skippund (dvs. 92,6 kg) mel eller malt, eller 2 bismerpund smør (10,3 kg). Landskatten var derfor en skatt som kunne svi, men utålelig var den ikke, klagene over skatten er tross alt ikke så mange.

Men utover 1600-tallet økte skattebyrden både fordi summen gikk opp og fordi skatten kom oftere igjen, fra 1623 ble landskatten betalt hvert år. Samtidig ble det hver gang det var krig eller utsikt til krig, utliknet nye ekstraskatter, bygningskatt til Akershus, offiserskatt, båtmannsskatt og flere andre. Navnet sier hva slike skatter skulle gå til. Odelsskatten var et vanlig påheng til landskatten, og ble betalt av de bønder som hadde så mye inntekt av det de eide at den tredjedelen eller fjerdedelen de skulle ut med oversteg vanlig skattesats for leilendinger. Rosstjenesteskatt var også en særskatt på alle jordeiere. Men stort sett var det landskatten som var den tyngste av alle skattene.

Fra omkring 1620 blir det regnet 96 skilling på daleren, og den vanlige satsen for bygningsskatten var 60 skilling for fullgarder, 30 for halvgarder og 1 ort (en kvart daler) for ødegarder. For de andre skattene var satsen omtrent den samme, f. eks. $\frac{1}{2}$ daler, $\frac{1}{4}$ daler og $\frac{1}{8}$ daler, og disse satsene vekslet ikke; når skattene ble økt i vanskelige tider, var det landskatten som ble satt opp. Den vanlige satsen for den var ennå en daler for alle bønder på full- og halvgarder, og halvparten for ødegardsmenn, håndverkere og husmenn. I 1624 var satsen satt opp med en fjerdepart, til 5 ort, i 1628 var den 3 daler 9 skilling, og fra 1629 får vi et første forsøk på å variere skattebyrden etter yteevne, og summen for de enkelte bønder varierer med fra 5 daler ned til 1 daler. Det vil si at

den gamle regelen om at den rike skal hjelpe den fattige nå holder på gå over til en slags offentlig ligning. Men i de følgende årene blir skatten satt ned, og vanlig sats blir igjen 1 daler med små variasjoner opp og ned.

Med regelen om at den rike skulle hjelpe den fattige skjøv staten fordelingen over på legdene på hver ti bønder, men dette systemet kunne bli urimelig, for legdene var satt opp etter den rekkefølgen bøndene stod i i jordebøkene, og da hadde en slett ingen garanti for at hver legd hadde et rimelig antall av «fattige» og «rike». Under Hannibalsfeiden ble pengesnøden igjen stor for staten, og Hannibal Sehested, statholderen, gikk over til et nytt system: Alle de gamle skattene ble slått sammen til en, som ble kalt kontribusjon, som i 1644 ble innkrevd med 12 daler av hver full- eller halvgard, med tilsvarende satser for de andre skattebetalerne.

Dette var en minstesats for fullgarder som hadde en landskyld av inntil 2 skippund tunge; garden som skyldte mer enn 2 skippund, måtte ut med 1 daler ekstra pr. overskytende skippund. Dermed var i virkeligheten det gamle systemet med samme skatt på alle bønder oppgitt, og skatten ble avhengig av landskylda på garden, og etter hvert festnet dette systemet seg, slik at landskatten ble betalt med en viss sum pr. skyldenhet pr. år.

Denne skattlegningsmåten var tilsynelatende mer rettferdig enn den gamle, særlig da når odels-skatten på gods som bøndene *eide* kom i tillegg, for odelskatten var alltid en viss prosent av bondens landskyldinntekt. Men skyldsettingen av gardene var ikke noe pålitelig grunnlag for å beregne den virkelige skatteevne. Landskylda var fastsatt for lenge siden for de fleste større garder, og det skulle mye til å forandre den. Det er gjerne først når garder hadde lidd virkelig stor skade ved ras, flom eller andre ulykker at vi virkelig får reduksjoner i landskylda. Ikke sjelden ser vi at garder blir liggende øde i en årrekke, med stadige merknader om at nedsettelse av landskylda er nødvendig. Krakstad i Haug og Rå i Norderhov ligger øde i store deler av 1650-tallet på grunn av dette.

Dette at skatten ble bundet til landskyldsummen førte til forsøk på omregulering av landskylda, og den store landkommisjonen som i 1660 satte opp fullstendige oversikter over alle garder i landet skulle nettopp legge grunnlaget for dette, ved en omhyggelig registrering av alle garders fordeler og mangler. Men alle forsøk på revisjon støtte

på den avgjørende hindring at en nyordning ikke måtte føre til at den samlede skattesum minket. Det var lett nok å finne garder som ville nedsettes, og det er temmelig mange garder med den merkningen i jordebøkene fra 1660, men det er ytterst sjelden å finne en som «kan oppsettes». Resultatet ble derfor at den landskyldsummen som står anført i jordebøkene fra 1660, den ble gjerne stående ved lag til 1838, da matrikkelen ble revidert for alvor.

8. Skattetrykket.

Hvor stort var nå det reelle skattetrykket på Ringerike til forskjellige tider? For å få en viss anelse om det, må en for det første kjenne litt til pengesystemet, og for det andre må en ha noen priser å gå ut fra.

Det gammelnorske pengesystemet var som nevnt 1 mark à 8 øyter à 3 ertoger. Dette system var egentlig et vektsystem, og en pengemark inneholdt en vektmark (215 g) sølv (gull var praktisk talt ikke i bruk som myntmetall). Men alt omkring 1300 inneholdt en pengemark bare en tredjepart sølv, og senere minket sølvinnholdet stadig. Dermed sank også verdien av pengene. Det var en jamn inflasjon, pengeverdien sank og prisene gikk etter hvert opp. Men prisene på varer steg ikke i samme monn som sølvinnholdet i pengene sank, for sølv var mangelvare i hele Europa i senmiddelalderen, slik at i virkeligheten var det slik at sølvprisen steg og vareprisene sank. Derfor hadde de elendige pengene på 1400-tallet faktisk større kjøpekraft enn vi skulle vente i forhold til sølvinnholdet. Men fra omkring 1500 begynner tilførselen av myntmetall fra Amerika, sølvprisen synker, og nå går da vareprisene i været med voldsom fart, samtidig som sølvinnholdet i de pengene som var i omløp, stadig fortsatte å synke. Staten gjorde ikke noe for å rette på dette, vesentlig fordi det å mynte ut stadig dårligere mynt ble en pengeoperasjon, en slags skjult beskatning, som fyrstene i Tyskland og Norden drev med (til stor ergrelse for alle kjøpmenn). Men på 1500-tallet ble det skapt en ny pengeenhet, daleren, både i Norden og Tyskland, og dette var en skikkelig sølvmynt, med finvekt 26,79 g, dvs. den svarte i vekt til den gammelnorske øyren, og hadde omtrent det sølvinnholdet som øyren hadde hatt før Harald Hardråde begynte å blande kobber i myntmetallet. For å vise både hvordan prisene kunne variere i løpet av tre hundre år, og hvordan selv

hovedsystemet i prisnivået kunne holde seg, kan det være nyttig å sammenlikne noen priser på bondens produkter i 1300 og omkring 1550.

I begynnelsen av 1300-årene kunne en for en øyre rent sølv, eller tre øyrer «forngilde» penger, få:

Enten 17,4 kg smør, eller $1\frac{1}{2}$ kuhud, eller 92,6 kg mel eller malt av blandkorn, eller 139 kg korn.

I 1560 fikk en for en daler i Oslo:

10,28 kg smør eller 2 kuhuder eller 92,6 kg mel eller malt (kornprisen stod i samme forhold til melprisen som i 1300).

Med andre ord, prisen for kornvarer i forhold til sølv var den samme, smørprisen hadde steget kraftig, skinnprisen hadde gått ned.

De prisene vi må operere med når vi skal finne ut verdien av skattene for bonden må være normalpriser, faste takster. Det er klart at i kjøp og salg måtte særlig kornprisene vekse med åringene og med krig og annet som kunne skape mangel på korn, men skatter og avgifter måtte betales med penger eller de varer bonden hadde, og da måtte verdiforholdet være stabilt, det var i lengden til fordel for begge parter. De prisene vi kjenner fra middelalderen er slike normalpriser, som holdt seg i lange perioder uforandret. Når således prisene først på 1400-tallet er omtrent de samme omregnet i penger som hundre år før, kommer det som før nevnt av sølvknappheten som gjorde at sølvprisen i virkeligheten steg. Først på 1500-tallet, da handelen ble livligere, kildene er rikere, ser vi at takstpriser og virkelige priser skiller lag for godt; således svarte i 1560 den virkelige prisen på 1 skip pund malt til prisen på 4 kuhuder, men i landskyldregningen regnes med en takst som har samme pris for 1 skip pund og 2 huder.

Det bøndene på Ringerike måtte ut med i skatt på 1300-tallet blir da:

Vissøyren, 4 ertoger av en fullbonde: 7,7 kg smør, eller $\frac{2}{3}$ kuhud, eller 41,14 kg mel eller malt (av blandkorn). Leidangen, hvert tredje år: Fullbonden betalte enten 5,7 kg smør, eller $\frac{1}{2}$ hud, eller 30,9 kg mel eller malt.

Omkring 1400 hadde smørprisen steget, mens de andre fremdeles var de samme: Fullbonden kunne betale vissøyren med 6,92 kg smør og leidangen med 5,14 kg.

Omkring 1500, da smørprisene var enda høyere, svarte vissøyren til 5,12 kg smør og leidangen til 3,86 kg, mens hud- og melprisen fremdeles offisielt var den samme.

I 1520 har vi en god del virkelige priser fra Bergen, og hvis vi sammenlikner dem med skattesatsene, får vi øynene opp for hvordan skatteinntektene holdt på å bli helt borte i inflasjonen.

Vissøyresatsen for fullgarder, 4 ertoger, ble nå betalt med 8 album, og det var i 1520 prisen for 8 mark smør (1,72 kg), eller $\frac{1}{6}$ kuhud, og leidangen, nå betalt med 2 skilling for en fullgard, var prisen for 6 merker smør (1,29 kg) eller $\frac{1}{8}$ kuhud.

I 1560 var inflasjonen kommet enda lenger, for da var 8 album i Oslo prisen på $2\frac{1}{3}$ mark (572 g) smør og noe over $\frac{1}{12}$ kuhud, mens 2 skilling svarte til 2 merker (430 g) smør og $\frac{1}{12}$ hud.

Jeg har her brukt brøkdeler av kuhud i utregningene, men det er bare av praktiske grunner. I nyere tid ble det regnet 12 kalvskinn mot 1 kuhud, og sannsynligvis var det slik også i middelalderen, men vi vet det ikke sikkert. I alle fall kan vi se at de større gardene på Ringerike omkring år 1560 ikke betalte mer enn verdien av bortimot 1 kilo smør eller halvannet kalvskinn eller vel 2,5 kg mel eller malt pr. år i gjennomsnitt i faste skatter.

Foringssatsen på fullgarder, $\frac{1}{2}$ daler, var i 1560 prisen for 1 kuhud, eller 2 sauer, eller 46,3 kg mel, eller 5,17 kg smør.

Denne skatten innbrakte da i alle fall noe, men den var ikke en så tung utgift for bøndene som vissøyren var den gangen den først ble innført omkring år 1300.

I nyere tid var gjengjerdens og ekstraskattene utgifter som kom til å veie tyngre enn både foringen og de eldre skattene til sammen. Gjengjerdens i 1529, som gikk med 24 skilling eller to lodd sølv av alle garder, svarte i verdi til: 72 merker (15,43 kg) smør eller $1\frac{1}{2}$ kuhud, dvs. verdien av skatten lå betydelig over verdien av vissøyren på sitt høyeste, det er i det hele nok en virkelig tung skatt, og vi ser da også at det er en del bønder som enten står til rest eller får slippe med halv skatt fordi de er fattige.

Ekstraskatten eller landskatten var det dobbelte av satsen for foring, slik at i de årene da det ble betalt både landskatt, foring og de gamle småskattene, pluss de mindre ekstraordinære skattene, ble skattetrykket betydelig større enn det hadde vært i middelalderen. I et tilfeldig valgt år, f. eks. 1620, måtte en bonde på en fullgard ut med 1 daler i landskatt (96 skilling i daleren), 60 skilling i bygningsskatt og 48 skilling i foring, pluss 5-6

skilling i leidang og vissøyre, dvs. ca $2\frac{1}{8}$ daler. Prisene hadde riktignok nå steget enda litt fra 1560, slik at takstprisen som gjaldt for landskyldbetaling nå var 3 daler for et skippund mel eller malt (av blandkorn, ca. 185 kg), og et bismerpund smør (24 merker = 5,14 kg) kostet 3 ort (72 skilling). Likevel var det atskillig smør eller mel som skulle til for å dekke skattebeløpet.

Den store kontribusjonen i 1644 var på 12 daler pr. fullgard, og det må ha vært en hard byrde for selv ganske store gardar. Det svarte til verdien av ca. 740 kg mel eller malt av blandkorn eller ca. 82 kg smør. Nå har vi en del oppgaver som gjør det mulig å regne seg fram til avling og utsed på gardene på Ringerike på denne tida. En større gard som f. eks. Folum, med en landskyld på 50 lispund, hadde i 1659 $3\frac{1}{2}$ tønne blandkorn i tiende og en utsed på 8 tønner i 1660. Hvis oppgavene er riktige så noenlunde, og hvis vi regner om tønner til skippund etter vanlig forhold på Ringerike (1 tønne korn regnes likt med $7\frac{1}{2}$ lispund), får vi følgende regnestykke:

Landskyld: 277,74 kg malt eller pengeverdien av det, Kontribusjonen: 740,64 kg eller pengeverdien av det, Tiende: 244,02 kg eller pengeverdien av det, Sårkorn til neste år: 545,48 kg.

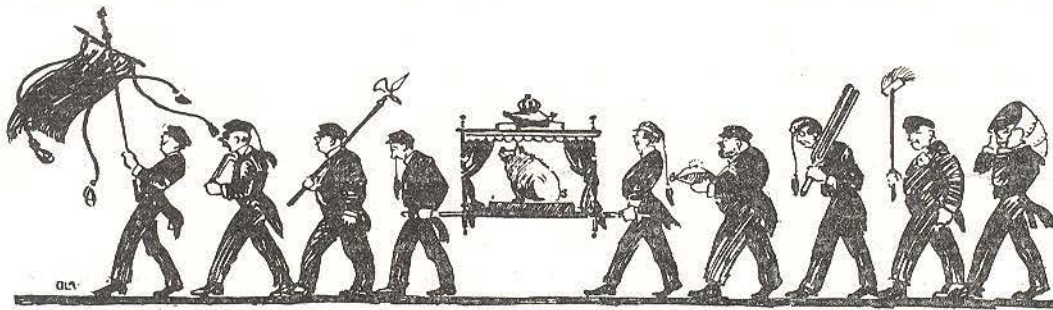
Sum: 1,807,88 kg blandkorn.

Avlingen må være ti ganger tienden, altså 2,440 kg, slik at bonden i dette tilfellet bare ville ha igjen 630 kg av kornavlingen til eget bruk, eller

litt over sjettedparten. Nå hadde naturligvis bøndene ikke bare kornavlingen å falle tilbake på, avdråttene av buskapen kunne også tas med til dekning av utgifter og til livberging, men uten de ekstraintekter som bøndene på Ringerike på denne tid hadde av skogsarbeid og kjøring til sagene kunne nok ikke et slikt skattetrykk opprettholdes. Det var da også bare under krigen at kontribusjonene var så høye, siden ble skattene som før nevnt utliknet mer etter gardens evne. Men i tillegg til skattene kom i krigstida utrustning av soldater og diverse proviantutredninger, levering av hester og utstyr som det tok lang tid å få erstatning for, og i uheldige tilfeller også krigshandlinger.

Som et hovedresultat av denne undersøkelsen må vi kunne si, at skattetrykket på bøndene i middelalderen vanligvis var moderat, og mot slutten av middelalderen var skattene svært lempelige. Derfor ser vi da også i regnskapene at opp til ca. 1630 kom skattene inn uten altfor mye bråk, men etter 1630 begynner det å bli vanskeligere. Omkring 1650 var skattene svært høye, og uår og andre vansker nettopp da må ha gjort det vanskelig for mange. Derfor ligger det alltid sammen med skatteregnskapene tingsvitner fra bøndene på tinget om hvilke gardar som har ligget øde og derfor ikke kan gi skatt, og det kommer ikke få søknader om nedskjæring av landskyld eller nedsettelse i en annen gardklasse, således f. eks. for så pass store gardar som Bråk, Krakstad og Rå, som alle var gamle fullgarder.





STUDENTERTOG

Av FR. SCHJANDER

Sommeren 1839 dro 150 svenske studenter fra universitetet i Lund over Öresund etter innbydelse fra studenter ved Københavns universitet. I flere år hadde små grupper studenter hver sommer vært på besøk hos hverandre, uformelle og improviserte turer over Öresund av helt privat karakter. Etterhvert ble det knyttet sterke vennskapsbånd og stiftet varige bekjenskaper, og i 1839 fant de københavnske studenter at tiden var inne til å arrangere en fellesreise for svenskene til en sammenkomst i København. Dette studentikose arrangementet ble innledningen til de skandinaviske studentertog som ble arrangert i de nordiske hovedsteder og universitetsbyer med uregelmessige mellomrom i årene frem til 1875. Det året gikk det siste av ialt 8 tog.

Studentertogene gikk etter fast oppskrift og ruteplan. Deltakerne ordnet og betalte selv fellesreisen frem og tilbake, men oppholdet, som var basert helt ut på privat innkvartering, og alle tilstelninger og utflukter og andre utgifter ble betalt av vertskapet. Selskapsreiser i denne form var noe nytt og i mangel av en bedre betegnelse fikk de det noe misvisende navn: Studentertog.

Sammenkomsten i København i 1839 var nærmest et selskkelig privat arrangement, helt uten offentlig preg. Selv ikke universitetets professorer var med, heller ikke andre representanter for universitetene.

I 1842 var det igjen sammenkomster i København og i Lund, med større programmer, men fremdeles nærmest av privat karakter. Men så — året etter i 1843 tonet studentene flagg. Da sto de frem som forkjempere for Skandinavismen, en bevegelse som hadde til mål de 3 nordiske rikers politiske og kulturelle enhet. Det var studentene fra Nordens eldste universitet, universitetet i Uppsala (opprettet i 1477) som det året tillyste og innbød til et offentlig og bredt anlagt studentermøte med en rekke fremragende og kjente talere under Skandinavismens fane.

Inntil da hadde folk og myndigheter sett med velvilje på studentermøtene og forbrødningen over landegrensene. Det meste av tiden gikk med til endeløse taler, svada og hjertelig selskkelig samvær og begersvinging, kanskje litt ut over det sømmelige. Med litt velvilje og overbærenhet lot det seg imidlertid altså tilpasse det solide borgerlige adferdsmønster som da var gjeldende. Men da Skandinavismens fane ble foldet ut ble det ståhei. Alt ble gjort for å forpurre møtet i Uppsala. Myndighetene benyttet de småligste og simpleste midler for å hindre deltakerne i å komme avsted.

Ja, både den svenske og den danske kongen tok personlig affære bak kulissene. Dette gjorde selvsagt studentene store og betydningsfulle i egen innbildning, de så seg selv som forfulgte

misjonærer. Da de danske studentene kom til Sverige ble de møtt med ubeskrivelig begeistring av sine brødre der. Vel hjemme igjen, var stemningen fremdeles på topp. De stiftet «Skandinavisk Samfund». Det ble omgående forbudt av myndighetene, men dukket senere opp igjen som «Skandinavisk Selskab».

Studentene lot seg ikke stanse og idéen om et stort enig Skandinavia fenget i vide kretser. Og statsmyndighetene ga etter.

Hvorfor var de som hadde ansvaret for landets ve og vel på vakt mot Skandinavismen? En tanke som for oss såvisst ikke virker avskrekkende! Grunnen var vel den, at de erfarne statsmenn i Norden visste at en bevegelse som denne, båret frem på en stemningsbølge, alltid burde møtes med nøktern skepsis. Når det het seg at det var studenter som sto bak, så betød det ikke at det bare var studerende ungdom. Det var, kan vi se av deltakerlister for studentertogene, de «studerte», det vil si akademikere i alle aldre, det var landets åndselite som var engasjert. Da var det alvor! Endelig må vi se denne sterke motstand når det gjaldt nye idéer og impulser på bakgrunn av de opprivende 50—60 år som var gått forut, en katastrofetid med kriger, revolusjoner og nydannelser.

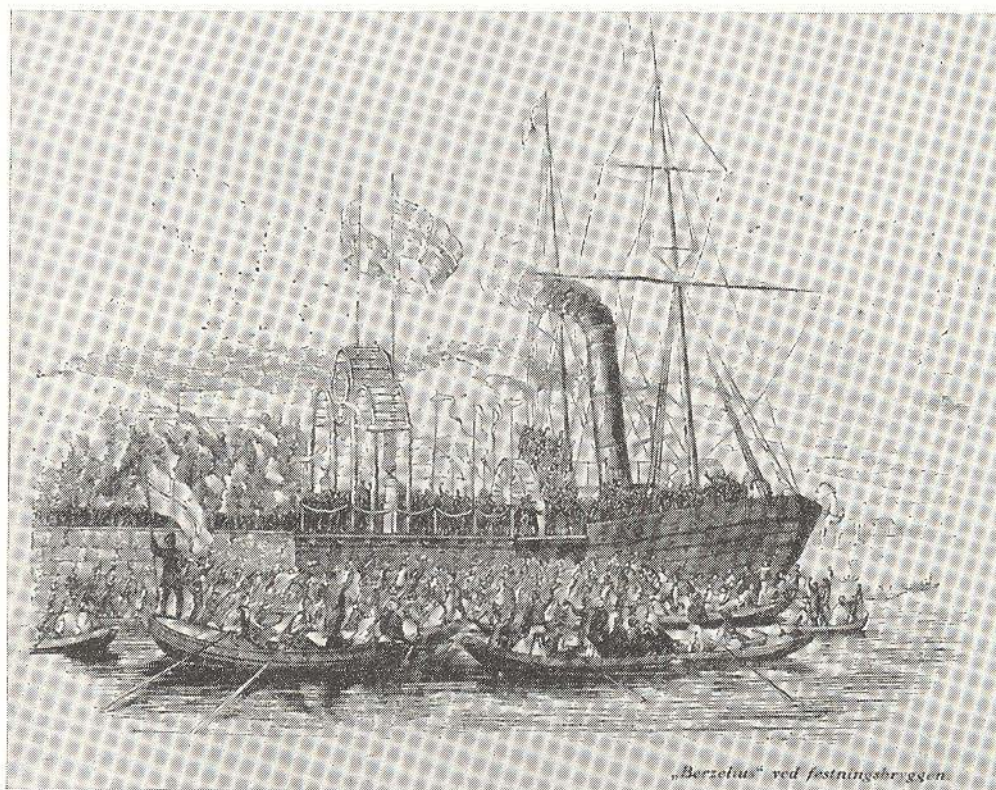
Ingen følte seg trygg for gjentakelser, hverken fyrste eller folk. Enhver ny idé, politisk, sosial eller kulturell, var uønsket.

Etterhvert kom unionstanken i bakgrunnen, både i studenterkretser og blant folk ellers. Istedet tar mere praktiske idéer og tiltak form. Når dette arbeide i årenes løp har båret så rike frukter skal det ikke glemmes at det var de nordiske akademikere som med sine studentertog skapte en folkeopinion for denne praktiske Skandinavisme.

Det er ganske bemerkelsesverdig og en triumf for pionérene at kongene selv tok opp idéen og gikk i spissen for den videre utbygging av samarbeidet mellom de skandinaviske land — også politisk! I 1853 ble det f. eks. enighet om felles skandinaviske nøytralitetsregler og i 1863 kom tilbud fra svenskekongen til kong Fredrik VII om et forsvarsforbund. Det varte da heller ikke lenge før kongene stilte seg som de høye beskyttere av studentertogene!

Til det grunnleggende første offentlige skandinaviske studentermøte i Uppsala møtte ingen representanter for de norske studenter. Det norske Studentersamfund sa nei takk til innbydelsen med en lite overbevisende unnskyldning. Grunnen til denne avvisende holdning var vel den at nordmenn på den tiden ikke kunne tenke seg frivillig å gå inn i skandinavisk forening, det hadde de fått nok av.

En enslig nordmann møtte allikevel opp, som privatmann og for egen regning, på det første møte i Uppsala. Det var stud. jur. F. T. Rambech. Det ble i den anledning under møtet holdt en tale for det norske broderfolk som Rambech besvarte. 2 finske studenter som også deltok uten å være representanter for studentene i hjemlandet, ble bortvist for



Svensk studentebesøk i Norge i 1851.

alltid fra universitetet da de kom tilbake til Helsingfors. Og den danske dikteren Goldschmidt fikk 24 dagers fengsel på vann og brød for en artikkel om møtet som han skrev da han kom hjem.

Når studentsammenkomstene til å begynne med var så sterkt preget av politikk, av Skandinavismen, var det nødvendig å få nordmennene med. Uten dem var jo Skandinavismen bare tomme talemåter, ingen realitet.

Til det neste skandinaviske studentermøte i København i 1845, det andre i rekken, ble det som i 1843 sendt høytidelig innbydelse til studentene ved samtlige nordiske universiteter.

Det norske Studentsamfund tok også denne gang temmelig uvillig mot innbydelsen. Det ble ikke rent avslag som første gang. Men det ble sagt tydelig fra at det var en ren privat sak om noen ville reise, og at de som kunne tenkes å ville dra, på ingen måte skulle anses som representanter for norske students interesser og innstilling. I skrift og tale ble det her hjemme gitt uttrykk for bekymring da det viste seg at det ikke var så ganske få som ville til møtet i København. Man var redd for at de som reiste ikke tydelig nok skulle gi til kjenne at de var nordmenn, ikke skandinaver! Det var 144 som reiste, og de forstod å hevde seg.

Det er på denne bakgrunn vi må se studentertoget til Christiania i 1851, det tredje møte i rekken.

Til trots for den sure skepsis, den trege motvilje og den sterke mistenksomhet som ved tidligere anledninger var lagt for dagen fra nordmennenes side, ble studentermøtet i 1851 en helt enestående begivenhet, ja det var kanhende høydepunktet i hele rekken av de 8 møter som i årenes løp ble holdt. Byen stod på ende! Hele Stor-Oslos befolkning, med svenskekongen i spissen, var aktivt med på å skape noen uforglemmelige festdager så strålende at deltagerne strømmet over av begeistring, av takknemlighet og av — forbløffelse! Vi må nøye oss med å gi et kort referat.

Båter, brygger, trær, gjerder, hustak og festningsvoller var tett besatt av en begeistret folke-masse da de svenske studentene kom med dampskip til Oslo. Under endeløs jubel dro de gjennom byens gater og spredtes etterhvert rundt i hjemmene hvor de skulle innkvarteres. Om kvelden var det fest i Frimurerlosjen med en avskrekkende lang rekke talere og sanger. Dagen etter var studentene kongens gjester på Oskarshall.



«Anna Colbjørnsdatter» omdøpt til «Harald Hårfagre».

Tredje dag gikk turen til Ringerike. Det ble uten sammenligning den største opplevelse for deltakerne. «Ringerikes bønder hadde innbudt oss til å se deres skjønne hjem og bønderne fra Aker sogn ville kjøre oss ut til dem», leser vi i den danske beretning fra møtet. Kl. 6 om morgenen dro et endeløst tog av kjøretøyer fra Oslo. Alle akademikere kunne delta, også de som ikke offisielt var møtedeltakere. På Jonsrud, øverst i Lommedalen var det frokostpause. Når vi leser at det gikk med 20 000 smørbrød som lommedølingene hadde smurt, og tilsvarende kvanta øl, får vi en forestilling om hvor mange det må ha vært med. En sang

«Ved foden af Jonsrudkleven», skrevet av C. P. Riis, ble utdelt og sunget.

For de som valgte å ta bena fatt over Krokskogen var det servering av øl på Langebru og Midtskogen. På Kleivstua var det opphold med full oppdekning. «Under fanfarer og lurernes klang» gikk man tilbords, til mat og øl og vin, og en sang av Jørgen Moe:

Trød ud paa Fjeldets Styrning her,
Og lad min Hjembygds fagre Dale
En samlet Hilsen dristig tale
Til dig fra Landet fjern og nær!

Også Wergelands «Til klevens svimlende portal» ble sunget.

Serveringen ble besørget av artillerister i full uniform. Etter flere sanger og mange taler toget selskapet ned kleiva til Sundvollen for å bli fraktet med båter oppover Steinsfjorden til Hungerholt. «Det var Ringerikes egne beboere som nu, frivillig likesom Akers, gav oss befordring». Tandbergmoen var samlingsstedet og her ble det i løpet av kvelden og natten avviklet en strålende fest med sang og musikk, folkedans og fyrverkeri, og den tradisjonelle flom av taler, fra norsk side av prosten Bruun i Norderhov, pastor Broch og amtmann Blom. Enkelte talere berørte såvidt den gamle unionstanken, men det er karakteristisk for den strømendring som studentermøtene hadde tatt at det var den ærværdige Grundtvig, folkehøyskolens forkjemper, som ble hilst med størst begeistring og høstet det sterkeste bifall av talerne.

Natten tilbraktes rundt på gårder og plasser, i uthus og på låver. Dagen etter dro deltakerne samme vei tilbake til Oslo, til fester på Klingsberg og avskjedsfest i Frimurerlosjen. En stor skuffelse hadde det vært at

Uppsalastudentene ikke hadde vært med på studentermøtet i Oslo i 1851. De hadde måttet melde forfall fordi tidspunktet falt sammen med store festligheter ved Uppsala-universitetet. Men Oslo-studentene var ikke snauere enn at de året etter, sommeren 1852, arrangerte et studentermøte i Oslo for bare Uppsala-studenter. Riktignok fikk gjestene ingen tur til Ringerike, de måtte nøye seg med å bestige Kolsås med påfølgende fest på Helgerudhøyden i Bærum, men ellers var møtet preget av den samme begeistring og hjertelighet som det første. På Oskarshall ble deltakerne denne gang traktert med kongens champagne.

I 1869 var det igjen Norges tur til arrangere studentermøte — det ble det nest siste i rekken. Dette møte var blottet for politiske innslag, det var «Den praktiske Skandinavisme» som nå var kommet på programmet, et samarbeide mellom universitetene, skolespørsmål og da først og fremst folkehøyskolen. Det ble holdt forelesninger og foredrag med etterfølgende diskusjon, tilpasset studentenes forskjellige fag og interesser.



Uppsala-studentene bestiger Kolsås i 1852.

Men festligheter var det tross alt! Og tur til Ringerike! Denne gang ikke over Krokskogen, men den nye veien over Sollihøgda, Ringeriksveien og Svangstrandveien. I 140 vogner dro de avsted kl. 6 om morgenen utover Drammensveien. Mange mennesker var alt på bena, de sto langs veien med blomster til gjestene, sang og vinket. I Sandvika var det arrangert en blomsterhyldest. Og langs Ringeriksveien var det reist blomstersmykkede æresporter. Ved plassen Tyskland som ligger ved veien midtveis mellom Sandvika og Sollihøgda rastet selskapet og fikk servert forfriskninger. Ringerike ble hilst av deltakerne med vill begeistring og hurrarop da de kom frem gjennom Skaret. Ved Næs stanset vognetoget. «Merkesmennene» som var fordelt i vognene med jevne mellomrom marsjerte inn med sine små faner som ble plantet på tunet. En «spisevise» ble utdelt og sunget etter at deltakerne hadde plassert seg ved småborder rundt omkring på grønnsværet. Under måltidet, hvor 3000 smørbrød gikk med, ble det holdt taler og sunget en sang av Bjørnson med 12 lange vers, deretter flere taler og som avslutning 2 sanger. Mens de spiste ble de overrasket av en voldsom regnskur og alle krøp under bordene. Men stemningen var like høy! Den unge kandidat Yngvar Nielsen, senere professor ved Oslo Universitet, forteller i et brev til sin forlovede om dette intermeso: «Jeg satt under et bord med Wachtmeister, et fat smørbrød, to danske studenter, tre flasker øl, en dram, en norsk student og en flaske sherry».

Etter et par timers opphold på Næs gikk deltakerne ombord i dampskipet «Anna Colbjørnsdatter» som med 2 store prammer på slep satte kurs mot Vikersund — «och så gick färden framåt öfver Tyrifjordens djupblå stilla vatten, en färd så förtjusande skön, som endast drömmen brukar kunna måla», leser vi i den svenske beretningen fra studentertoget i 1869.

«Anna Colbjørnsdatter» var et av de mange dampskip som i de årene ble satt inn i trafikken på Tyrifjorden. Den fikk som alle de andre en begivenhetsrik historie. Båten var bygget og levert etter bestilling i 1862. Den hadde et visst luksuspreg, beregnet på turisttrafikk i sommermånedene ved siden av den ordinære trafikk mellom Hønefoss og Svangstrand. Næs og Vikersund var faste anløpssted, ellers varierte anløpsstedene fra år til år. «Anna Colbjørnsdatter» ble ingen god forretning for eierne, alt i 1864, 2 år etter at den var ferdig, ble den solgt på auksjon. De nye eierne forsøkte seg også i trafikken på Tyrifjorden, men ga opp i 1868. Til turen med studentene i 1869 var båten leiet for anledningen. Da var den avertert tilsalg, et salg som først kom istand i 1871. Det året ble «Anna Colbjørnsdatter» omdøpt til «Harald Hårfagre» og satt i fart på Randsfjorden.

I Vikersund ble deltakerne mottatt med kanonsalutt og musikkfanfarer, og med blomsterregn av stedets unge damer. I Drammen stod hele byen klar til å ta imot dem med åpne armer. Her skulle de overnatte og alle var innkvartert privat. Nattesøvn ble det ikke stort av, ser vi av referatene, det ble en sammenhengende strålende fest fra begynnelsen til slutt, med byens honoratiores i spisen. Neste dag dro studentene videre med båt til Oslo hvor de ble hilst velkommen tilbake med kanonsalutt fra festningen. Samme aften var det ball på Akershus og dagen etter avskjedsfest og avreise. Dermed var det slutt med studentertog til Norge.

6 år senere, i 1875, gikk studentertoget til Uppsala. Det ble det siste i rekken av disse storstilte arrangementer som utvilsomt har hatt stor betydning for det intime samarbeide mellom de nordiske land som vi kan glede oss over i dag.

Fredrik Schjander.



Rektor Helge Fonnum:

Et gammelt og underlig vers

(HAR DET VÆRT KJENT PÅ RINGERIKE?)

Under innsamling av folkeminner i Ål i Hallingdal for vel en mannsalder siden, kom jeg på gården Rimejorde i hovedbygden over følgende linjer som var vakkert malt på en kammersdør:

Tr42 3kk2 h8r2r
21sk 11t s22r
S33g hvld v22d
Gj8r d5 v31

Bonden på gården kunne fortelle at hans bestefar hadde flyttet stuen og hadde da fått en av bygdens rosemalere til å male denne teksten på den fineste døren i huset, kammersdøren.

Bonden kunne fortelle meg hva linjene betydde.

Imidlertid kunne en bonde i Nordbygden fortelle meg at han kunne huske at det på en gammel dør som var blitt solgt til en oppkjøper av gamle ting, sto et vers som i normalisert rettskrivning lød slik:

Tro ikke hører
Elsk alt ser
Si hva vet
Gjør du vil

Dette er opplagt samme verset som på døren i Rimejorde. I stedet for tallene var det altså satt inn vokaler, og det således at vokalrekken a-e-i-o-u-y-æ-ø i denne rekkefølge er satt inn isteden for tallrekken 1-2-3-4-5-6-7-8.

Fremdeles er dog teksten temmelig gåtefull, men blir den bare lest på rette måten, er det god mening i den.

Som det sees, er det fire linjer med tre ord i hver linje. Man kan også se det slik at det er tre loddrette kolonner med fire ord i hver kolonne. Verset skal leses slik at i hver linje leses først det første ordet, dernes leses hele kolonne nr. 2 fra øverst til nederst og endelig siste ordet i linjen. Teksten blir da slik:

Tro ikke alt hva du hører.
Elsk ikke alt hva du ser.
Si ikke alt hva du vet.
Gjør ikke alt hva du vil.

Dette er god livsvisdom. Men så godt som verset er, kan det neppe være laget i en fjellbygd. Hvor kan det være kommet fra?

Jeg har vendt meg til fremstående arkivarer og museumsfolk, men uten resultat.

Det ville være av interesse å få vite om dette verset er kjent andre steder i landet enn Hallingdal.

Kan noen fortelle om det har vært kjent på Ringerike?

Mellomalderdiplomene fra Ringerike

(Bør Ringerikes Museum anskaffe
fotografiske gjengivelser?)

I de siste fire årganger av heftet «Ringerike» har jeg omtalt innholdet m. v. av 85 Ringeriksdokumenter fra mellomalderen. Det er skjedd etter Diplomatarium Norvegicum.

Hvert av disse årene er det gjengitt et fotografi av et av diplomene. Og disse fotografiene har vært vellykket, man kan nesten si at de fleste har vært vel så tydelige som originalene. Da ligger det nær å spørre om ikke Ringerikes Museum burde skaffe seg fotogjengivelser av alle mellomalderdokumenter fra Ringerike. Det ville jo bli en større affære, men det kunne vel fordeles på flere år — det er ikke en sak som haster.

Blant de opplysninger jeg har gitt her i heftet, er også angivelse av hvor hvert enkelt originaldokument nå befinner seg.

Over til siste side.

Hønenstenen

(VINLANDSSTENEN) SOM FORSVANT

Av Arne B. Bang

Ringerikes Museums bibliotek har fått en ny tilvekst i 1965. Det er «Hønen-Runerne fra Ringerike udgivne af Sophus Bugge». Denne avhandlingen er omtalt i en artikkel i heftet «Ringerike» for 1954/55 om «Den forsvundne Runestein ved Hønen» av H. V. I 1960 kom Helge Ingstads bekjente bok «Landet under Leidarstjernen» som omhandler en ferd til Grønlands norrøne bygder. Også her er Hønenstenen, eller la oss heller kalle den Vinlandsstenen fra Hønen, omtalt og vi kjenner Ingstads arbeide med å få lokalisert stenen. Dette arbeidet har interessert folk på Ringerike, og det er nok mange som bruker øynene og tenker sitt om hvor stenen kan være.

For folk som fortsatt er på jakt, kan det være av betydning å kjenne litt mere til stenen og det som vites om den ifølge Bugges skrift. Den er ca. 2 alen lang, altså ca. 125 cm. Den er 8 tommer bred (ca. 21 cm.) og 4 tommer tykk (10,5 cm.). Det er derfor ikke noen særlig stor sten man skal se etter. Runeinnskriften står på den ene smalsiden av stenen, og runene fyller på det nærmeste opp hele denne. De er derfor noe under 4 tommer høye. Innskriften ble avtegnet og skisse av stenen utført av Lorentz Diderick Klüver i 1823. Originalen has ikke lenger, men en kopi ble tatt i 1838 av stortingspresident senere stiftamtman Christie, som også skrev av Klüvers beretning om funnet av stenen. Beretningen er gjengitt hos Bugge som følger: «På Halden eller Lien nedenfor Tandberg-Gaardene, tet ved det Sted, hvor Løngangen formodes at være, er en betydelig Kæmpehaug (mellom Gaarden Hønen og Tandberg). I denne, tet under Jorden, blev for nogle Aar siden funden en Runestein 2 Alen lang, 8 Tommer bred og 4 Tommer tyk. I Tykkelsen paa den

ene Side findes forestaaende Runer meget svagt indridsede saa jeg med største Møie har kundet copiere dem.

.....

Stenen er nu i bemeldte Præstes Eje, der vil anbringe den som en Zirat paa Høien, hvori den fandtes».

Presten var res. kapellan i Norderhov fra 1814 til 1824, Henrich Andreas Brock. Bugge anfører videre at antiqvar Arent var på Ringerike høsten 1817. Han har omtalt stenen, som altså må være funnet før den tiden.

Res. kapellan Brock ble sogneprest i Askim i 1824. Han døde der i 1833. Kallet etter ham ble ikke besatt i de fire følgende år, men Christopher Wessel Støren, som var sønn av stedets sogneprest Abraham Wilhelm Støren, var farens pers. kapellan til 1828, da han ble utnevnt til res. kapellan. Han døde alt i 1834 og Hans Strømsøe overtok. Dette nevnes fordi det i Ringerikes Blad for lørdag den 3. desember 1898 finnes følgende redegjørelse angående Hønenstenen fra sogneprest Peter Fredrik Brock, sønn av Heinrich Andreas Brock som er nevnt ovenfor: Paa kapellangaarden Hønen fandtes der ingensomhelst kjæmpehaug, ikke engang nogensomhelst spor af en saadan. Den omspurgte runesten blev funden i den ager, som ligger østenfor det af mig opførte saakaldte Bakkehus. Gaardskarlen fortalte min far, at arden eller plojen havde skuret som paa en længere stenhelle. Min far lod derfor stedet, som drengen havde merket sig, straks opkaste og fandt temmelig nær jordskorpen den omhandlede runesten, og jeg, som kjendte min fars interesse for runestene, anser det meget tvilsomt, at han skulde have gjenlagt noget brudstykke af stenen, om et saadant havde eksisteret.

Af min far ble stenen behandlet og fremvist for alle besøgende som en gjenstand af stor interesse. Der blev gjort en trækraak til den, og den blev benyttet som bord for dyrene, hvergang de skulde trakteres med salt. Jeg erindrer godt Klüwers besøg paa Hønen og hans arbejde med at faa stenen aftegnet. Den var omtrent 1½ alen lang og gode 3 kvarter bred. Os børn blev der sagt, at den gaadefulde skrift, som blot bestod i en linie efter stenens længde, angav, at her var 1300 mand begravne. Jeg, som er født i 1814, var 11 aar, da min far flyttede fra Hønen. Jeg har saaledes en tydelig erindring om, at stenen fandtes paa gaarden i 1825.

Da jeg som kapellanaspirant kom tilbake til sogneprest Støren i 1838, var stenen forsvunden. Den daværende resid. kapellan Strømsøe og hans eftermand, pastor Krogh, foretog sig intet byggearbeide paa kapellangaarden. Derimod havde min fars umiddelbare eftermand og Strømsøes nærmeste formand, Kristofer Støren, nedrevet den gamle drengestuebygning, som fandtes i min fars tid, og bygget en ny større bygning paa en anden tomt med bryggerhus, drengestue og kammer med potetskjælder under. Under dette byggearbeide maa stenen være bortkommen. Efter min tilbakkomst til Norderhov blev der af løytnant, senere general Gram anstillet en undersøgelse efter runestenen, og vi, som har kjendt Grams ualmindelige energi, maa være overbevist om, at undersøgelsen blev anstillet med al mulig grundighed. Stentrapperne til indgangsdøren blev opbrudte, vaskede og undersøgte. Jeg var selv tilstede ved undersøgelsen Resultatet af den af Grams anstillede undersøgelse blev dette, som jeg endnu den dag i dag maa blive staaende ved, at vi alle var enige om, at stenen maatte være forsvunden under Kristofer Størens opførelse af den nye drengestuebygning, og at den muligens først, naar denne bygning bliver nedreven, kan komme for dagens lys.»

Vi ser av dette at stenen var forsvunnet i 1838, og at den ble brukt til saltsten iallfall frem til 1825. Alt annet ser ut til å være gjetverk.

Kan det allikevel tenkes at stenen kan finnes igjen. Det er vel muligheter. Hittil har alle antagelser gått ut på at stenen må være lagt inn i en grunnmur, eller at den er brukt til et annet mur-

arbeide. Det kan jo være trolig, når det tenkes på at den ikke var mere aktet til hverdags enn at den var trukket inn som bruksgjenstand i gårdens drift. Det kan vel allikevel tenkes også andre muligheter. Det er kanskje ikke engang sikkert at stenen finnes i nærheten av Hønen. Den kan ha blitt fraktet vekk til et eller annet formål. Vi vet at det også er forsvunnet andre stener fra Ringerike. Kan det tenkes at de er blitt samlet sammen for senere undersøkelse?

Sophus Bugge var personlig på jakt i 1901. Han reiste til Ringerike om høsten. Han forteller:

Den 18de, 19de og 20de September blev, efter en med Eieren af Ringvold Hr. Anders Strande truffen Overenskomst, under Tilsyn af Cand. theol. Engebregt Færden alle Stene i Drengestuebygningens Grundmur samt i en derværende Skorstenspipe og Bagerovn paa Gaarden udtagne og efterseedet; men ingen Runesten blev der funden.

Ogsaa en paa Grund af et Rygte senere foretagen Undersøgelse af en muret Stikrende under Veien i Nærheden af Gaarden Hønen var frugteløs. Flere andre Forsøg paa at faa opsporet Stenen har ligesaa lidet ført til noget.»

Hvorfor kan det være viktig å få tak i stenen. Jo det gjelder ordet «Vinland». Magnus Olsen er ikke enig i Sophus Bugges tolkning, men mener det står «Vinkalda» og ikke «Vinlandi» på stenen. Har Bugge rett, er stenen det eldste vidnesbyrd i Europa om det Amerikanske fastland. Stenen selv kan gi svaret.

Det er for tiden stor interesse for den norrøne bosetning i Vinland. Det er meget som ifølge Ingstad og også J. Kr. Tornøe tyder på at det var adskillig kolonisasjon frem til i 1300-årene. At koloniene på Grønland og i Amerika senere forsvant, kan skyldes de harde tider som fulgte og kanskje ikke minst sjørøvervesenet, som måtte lamme kolonier som var avskåret fra et efter mannardaunden avkreftet folk. Vi kan vel bare ønske dem som undersøker og forsker videre når det gjelder norrøn bosetning vest for havet, lykke til i det videre arbejde. Det skulle imidlertid være meget tilfredsstillende om det fra Ringerike kunne gis det bidrag at «Vinlandsstenen» ble gjenfunnet.



Sigvart Mjør:

9. APRIL 1940

8. MAI 1945

*Fra minnefesten
på Haugvang
8. mai 1945*

Det var rimelig om både 9. april og 8. mai ville bli minnet i Haugsbygd. Få steder ble så hardt rammet. Fra Hønefoss til Jevnakerdelet brente 92 hus. Kampene i Klekkenområdet var av de blodigste. Flere nordmenn falt her, og mange sivile ble offer for krigshandlingene. Det ble nemlig ikke gitt ordre om evakuering i Haugsbygd. Det var gjort i Hønefoss. Mange var flyttet ditopp fra Hønefoss.

For å gi en repetisjon av det som hendte for 20 og 25 år sida, arrangerte Haug Ungdomslag en minnefest. Med kor og orkester i spissen gikk en stor skare til Minnestøtta på Borger. Det var rimelig at det ble samling der, og at arrangementet vakte oppsikt, fikk en bevis for. Reportere fra flere Osloaviser var møtt fram.

Kari Borlaug leste «Til en fallen norsk soldat» av Elling M. Solheim, og kallskapellan Ph. Einarsen holdt minnetalen.

Tyve år er gått siden åket ble løftet av oss, sa Einarsen. Det vi i fem lange år hadde ventet, håpet, kjempet og stridd for, ble virkelighet. Igjen kunne vi tenne lyset og la det strømme ut gjennom vinduene. Vi kunne høre radio, heise flagget, synge Ja, vi elsker uten å risikere fengsel. — Og det beste av alt: Gutta fra skauen kunne kom-

me hjem, de tyske konsentrasjonsleirene ble åpnet. Det ble igjen frihet, fred og jubel.

Men i den store gleden var det mange bitre tårer. Ikke alle fikk se sine kjære igjen. Det er disse falne vi i dag hedrer, sa Einarsen, i det han la en krans av blå- og hvitveis ved Minnestenen. Gud bevare minnet Deres, og Gud bevare landet vårt og folket vårt.

På Haugvang leste Randi Nygård Haugsbygda brenner av Elling M. Solheim, og dr. philos Henrik Palmstrøm fortalte fra krigen. Tilslutt sa han: Vi ante at freden ville komme. Det ga oss krefter, og vi tok savnene, for vi kjempet for kommende generasjoner.

Høydepunktet i arrangementet var hva tre haugsbygdinge hadde å berette fra første krigsdagen. Karl J. Wenner berettet først. (Noen tillegg er tatt med.)

Dagene etter 9. april var det mange på besøk. Vanskelig var det å vite hvem en kunne betro seg til.

Kvelden før det virkelige slaget, kom *en* innom. Han ga seg ut for å være nordmann, og han ga uttrykk for at det var han som skulle lede de norske troppene over mot Jevnaker. Jeg spurte sier Karl: Blir det trefninger her i Haugsbygd? Til det ble det svart: Nei, det kan jeg forsikre om at det ikke blir. Første stedet vi tenker å stanse den tyske framrykningen er på Moesmoen.

I tillit til dette ble det til at vi ble hjemme natten over. Om morgenen stod jeg tidlig opp, sier Karl. Det var ved femtida, og det var enda bare i grålysningen.

Jeg så ut. Da så jeg to skikkelser som krøp fram ikke langt fra huset mitt. Det var lett å se at det var tyskere. To skudd fra Klekkenområdet gjorde det av med disse to tyskerne. De trillet nedover veiskråningen.

Straks var det hundrevis av tyskere rundt huset, og selv om sekkene var pakket, så var det nå uråd å tenke på å komme noen steder. Skrik, bråk og skyting var det. Umulig var det å holde rede på hva egentlig gikk for seg. Kulene fra Klekken peip om oss, og jeg og familien tok opphold i kjelleren. Der satt vi, og bråket tiltok. Verre og verre ble det, og omsider fornåm vi at tyskerne hadde fått en feltkanon inn på kjøkkenet. Hver gang den ble fyrt av, ble det et forferdelig rist i huset. Leirlaget mellom golvene ble til fint støv som fylte kjelleren.

Da åpnet en tysker kjellerlemmen og ropte: Opp! Opp! Da var kjøkkenet og huset forøvrig fullt av tyskere. En tysk feltkanon som var anbrakt oppe hos Eskestrand, tok pipa på huset mitt et par meter nedpå, og huset var nå gjennomholet på kryss og tvers. Mange døde tyskere var det allerede. De ble lagt i haug ved garasjen.

Vi ble så ført over til fjøset. Jeg ble straks tatt ut, og jeg var da sikker på at jeg skulle skytes. Sigrid, datteren min, ropte: Dere må ikke skyte far. Han har ikke gjort noe galt! Og hvis dere skyter far, så skyt oss alle sammen!

Ute ved veggen ble jeg stående med hendene i været omkring en og en halv time. Da kom en tysker og førte meg over til Eskestrand. Der stod husene i brann. Fra fjøset hørtos fryktelige brøl, men kuene brydde ingen seg om. Det knitret i tømmerveggene, dyrene brølte og tyskerne skreik. Han som skulle føre meg i sikkerhet, pekte mot Eidahl. Der holdt den tyske kommandanten til. Med pistolen i ryggen var det bare å lystre. Å komme over veien og jordet var livsfarlig.

Inne i stuene til Eidahl var det fullt av tyskere. De spiste egg, drakk og var mere eller mindre fra sans og samling. Jeg ble plassert på en benk. Straks fikk jeg et egg i hodet. Et til var tiltenkt meg. Det fikk jeg bøyd meg unna.

Om en stund kom en befalingsmann inn. Han ropte: Opp! Jeg spratt opp, sier Karl, og så pekte tyskeren mot døra. Det bar over gårdsplassen og inn i kjelleren. To tyskere fulgte etter med bajonettene i ryggen på meg. I kjelleren ble jeg sittende alene utover dagen. Ut på kvelden kom Rasmus Sætrang og to av sønnene til Dølerud, og alle ble der til ved firetida om morgenen. Da kom en tysker og drev oss ut, og da sa Rasmus Sætrang: Nå skyter de sikkert oss!

Det gikk ikke slik. Vi ble ledet foran et kompani tyskere. Og med det etter oss, kom vi til Hønefoss. Kompaniet ble igjen i Hønefoss, og vi — fortroppen — ble brakt til Jernbanestasjonen. Der var det fullt av norske fanger.

Hvordan det gikk den øvrige familien, visste ikke Karl. Fru Emma Wenner beretter: Ut på ettermiddagen første dagen ble vi jaget ut på veien mot Hønefoss. Der ble vi internert.

De fleste av fangene satt innesperret i Hønefoss i fem døgn. Da tyskerne brøt igjennom ved Klekken, spurte Wenner rektor Fonnum, som var tilstatt som fungerende politimester om han kunne få se til familien. Det mente Fonnum var vanskelig

å få innvilget, men med en seddel fra Fonnum gikk jeg til den tyske kommandanten på Fønix. Ganske straks avviste han et slikt påfunn. Det er krig, nærmest ropte han, men tolken hjalp meg, og det ble ordnet slik at jeg fikk passerseddel, for det stod vakt hele veien over mot Jevnaker.

Det gikk fra vakt til vakt, og snart var jeg på Sætrang. Derfra skulle jeg se huset mitt. Det var fortært av ilden. Hunden min var blitt igjen. Da den fikk se meg, kom den i stor fart og hoppet like opp på akslene mine. Gjensynsgleden var stor. Sønnen min, Hermann, var jeg spent på. Han bodde i huset like over veien ved Nerby. Også der kom en hund mot meg. Den hinket på tre bein, og like mot kjellernedgangen gikk den. Jeg skjønte da at jeg fant dem jeg søkte i kjelleren. Men først ville jeg avlive det trofaste dyret. Etterpå krøp jeg ned i kjelleren. Der fant jeg sønnen, svigerdatteren og det femtenmåneders gamle barnet. De var brunsvidde.

Jeg vendte tilbake til Hønefoss, sier Karl. På Folkehøgskolen fikk jeg snakket med den øvrige familie, og forferdelig var det å berette om det jeg hadde opplevet.

Dagen etter fikk jeg vende tilbake. Det første jeg hadde å gjøre, var å få de døde i jorden. Gudbrand Jenshagen spikret en stor kiste av materialer fra et skur som stod igjen. Den kista kjørte jeg fram til kirken. Der tok Skrutvold og Loeshagen i mot meg, og likene ble lagt i en åpen grav. Da salmen var sunget, bega jeg meg på veien hjem.

Hos Syver Hurum fikk jeg leiet et rom. Der bodde vi under gjenoppbyggingen.

Den første ordren jeg mottok etter dette var at fylkesmannen gjennom ordfører Gudbrand Jonsrud hadde gitt meg pålegg om å få de brente dyrekadavrene i jorden. Bare hos Ole Martin Sætrang var det omkring ethundreogtyve dyr. De hang delvis i bindingene, og det var et fryktelig syn.

Tyve karer fikk jeg med meg. Vi laget lange grøfter, og så tok vi kadavrene på bølgeblikkplater og drog dem til grøfta.

Nils Olberg berettet:

Det hendte noe hos oss på Enger også. Det var i grålysningen om morgenen. Stilt var det som foran en virkelig storm. Nesten guffent var det.

Da begynte det plutselig å skyte. Om det var norske eller tyske skudd, kan jeg ikke avgjøre. Men fra bekkedarene på begge sider av husene, krøp

det fram tyskere i mengdevis. Vi tok opphold i kjelleren, men det ble mere og mere guffent, og til slutt rømte vi over til fjøset. Det er gråsteinsfjøs på Enger, og vi følte oss sikrere der.

Gjennom vinduene skimtet vi branner, og vi skjønnte at det var Sætranggårdene som stod i lue.

To kraftige granater rammet låven. Det forårsaket et veldig bråk. Kuene stod med rumpa rett i været. Alle brølte i, og de skalv av redsel. Vi var selvsagt ikke mindre redde, men å forsøke og flykte nå, det var rene selvmordsforsøket.

Da dette hadde holdt på ei tid, ble alle jaget ut av fjøset. Det ble pekt mot nærmeste bekkefar, og så ble det å åle fram dit. Derfra ble vi jaget over til Nerby. Der var det fullt av tyskere. De maste verre enn verst. Soldatene ble drevet fram med kraft, men sier Olberg: Jeg hadde inntrykk av at de ikke kom dit de ville.

Samtlige norske ble stengt inne i kjelleren, og et øyeblikk så det ut til at vi skulle blitt igjenglemte der. Tyskerne forlot stedet. Da hendte det: En dame med spebarn på armen ropte på tysk: Dere kan da vel ikke være så ubarmhjertige at dere lar oss brenne inne her? Døra ble virkelig åpnet, og så ble samtlige ført over til Martin Skøien. Ca. førti stykker ble det der, og blant disse var et par eldre som hadde vanskeligheter med å bevege seg. Plutselig fikk en tysker det innfallet å dele oss i to flokker. En gruppe ble de over førti år, og den andre gruppen de under. De yngste ble straks kommandert mot Honefoss. Jeg var blant dem, sier Olberg, og hva jeg nå fikk se, var ikke til å beskrive. Så mange biler i Haugsbygd har jeg aldri sett. De fleste hadde Røde Kors merke.

Det ble en ytterst farlig ferd. Kulene peip om oss, og da vi nærmet oss kraftledningen, lå den på bakken. En kom borti en tråd, og han fikk et fryktelig slag. Det var like farlig å krabbe som å gå oppreist. Da vi kom over Sætrangstoppen, gikk det forholdsvis ufarlig, og straks var vi framme ved Jernbanestasjonen. Der var omkring ethundre og åtti stykker. Uhyggelig var det ofte, men det som kanskje reddet livet vårt, var det at rektor Fonnum strengt hadde informert sivilbefolkningen å opptre korrekt mot tyskerne. Bare det kunne redde livet på de arresterte, hadde han ment.

Fryktelig var det å se Haugsbygda igjen. Husene til Eskestrand var fullstendig nedbrente. Hos Eidahl stod våningshusene igjen. Hos Ole Martin

Sætrang og hos Brandsæter var alt borte. På Hurumsætrang stod husene. Huset til Wenner var brent og dyrene stekte. Det samme var tilfelle både hos Martin Skøien og hos Nerby. Huset til Hermann Wenner var borte, og forundret ble jeg da jeg fikk se at samtlige hus på Enger stod der. Forferdelig var det å se dyrene. De hadde ikke fått stell på fem døgn.

Olaf Borlaug berettet:

I Loesgrenda var det samlet tjuet fem i fjøset hos oss. Også vi har gråstensfjøs. Flere fra Klekken hadde tydd fram til oss, og blant dem var fanejunker Kristoffer Næs.

Så rent ille ble det ikke hos oss, sier Borlaug. Av og til merket vi kuleregnet, og en gang sprang en granat like utenfor fjøsgluggen. Det var nifst.

Fanejunker Næs tittet en gang ut. Høyreist stod han og så mot Klekken. Da falt disse ordene: Det er ikke vanskelig å se utover bygda nå. Husene står i hvertfall ikke i veien for utsynet.

Da vi skjønnte at trefningen nærmet seg, fant vi det riktig å forlate Loe. Vi melket dyrene og bar inn rikelig for. Innom stabburet var jeg etter en fleskeskinke. Brød og smør hadde vi med oss, og så kjørte vi oppover mot Smeden. Vi slapp over veien, og straks var vi ved Maurhagen. Derfra hadde vi et fryktelig skue. Noen steder var det en glødende eldmørje nesten uten røyk, og andre steder slikket varmelogen himmelen.

Vi ble på skogen noen dager, men da vi fikk vite at tyskerne hadde brutt igjennom, våget vi oss nedover igjen. Vi tenkte på dyrene som ikke fikk noe stell.

Hesten gikk villig hjemover. Vi kom over ved Smeden uten å bli anholdt av tyske vakter. Litt av hvert var det å se nedover dette terrenget. Helene uffet seg og syntes det var forferdelig, men jeg sa til henne, sier Borlaug: Se ikke til side! Se rett i baken på hesten!

Straks var vi hjemme, og dyrene kunne igjen få stellet sitt.

Ingen hus i Loesgrenda var skadet, men vi fikk sanne hva fanejunker Næs hadde sagt: Husene stengte ikke for utsikten, nei.

Gjenfortalt ved

Sigv. Mjør.

Karl F. Wenners

BERETNINGER

Ved Sigvart Mjør

A ASLE-MARJA FRA STØALANDET

Asle-Marja hette ei enke som bodde nede ved Støalandet for en 60 år sida, forteller Karl J. Wenner.

En gang hadde hu ei riktig vakker kvige som hu skulle til Purvollsetra med. Der lå foreldra mine, og hver sommer hadde de tre fjøs fulle med dyr.

Asle-Marja kom med kviga si, og første dagen ville hu være med dyra for å se etter hvor de gikk og hvordan kuene bar seg åt mot kviga hennes.

Alt gikk bra, og utpå dagen gikk Asle-Marja hematt til setra. På veggen var hu innom her og der, og da hu kom fram til setra, hadde hu et stort fange gras med seg som hu la utmed seterveggen.

Dette graset skal du i morrå gi til kuene, sa Asle-Marja, da skal du sleppe å hente dem en eneste gang i sommer.

Mor ble ergelig for detta og svarte: — Itte bryr je meg om trollskapen din, og itte gir je kuene noe av detta trollgraset du har fønni.

Asle-Marja gikk, og om kvelden kom kuene på rad og rekke til ønsket tid. De ble satt på bås og mjølka, og alt var stille og rolig utover kvelden.

Familien la seg tidlig. Vi onga ble lagt på hylla. Mor og far lå under.

Utpå natta ble det et forferdelig leven på fjøset. Kuene bøljet i et sett.

Far og mor sprang forttest mulig avsted for å se hva var på ferde. I det fjøset der kviga til Asle-Marja sto, var alt stille. Til neste fjøs kom de. Der strevde alle kuene med å reise seg, men ingen gjorde det på kuvis. Alle hestereiste seg.

Da skjønnte mor og far at det var trollskapen til Asle-Marja som virket. Korsets tegn ble tegnet, og kuene reiste seg på kuvis og roet seg.

Etter den natta opplevde vi ikke noe trollskap den sommeren, sier Karl.

FØR I TIDA KUNNE FOLK GJØRA ÅT. — STERKE KARER

Mads Hansen Dæla fra Rabba er av sterk rinkeriksslekt. Far hans hette Hans Simensen Dæla. Dæla var husmannsplass under Nærstad. En god plass var det, og fattigdommen grein ikke inn i det huset.

Oberst Seip var i de dager herre på Nærstad. Til ham kom bare folk med høy røst, god helse og kraftige muskler. Hans Simensen Dæla hadde de ønskede kvalifikasjoner. En seigere arbeidskar har neppe eksistert på Ringerike. Mads forteller at far hans grov like mange meter grøfter om dagen som to tilreisende svensker.

Gråbeiner ble husmannsflokken på Nærstad kalt. Å være Gråbein i de dager var ikke noe mindreverdige.

Oberst Seip ville holde orden på flokken sin. Gutter og jenter som det var mange av på storgårdene i den tida, hadde hver sin bygning å bo i. Obersten var en moralens vokter. Han ville ikke vite av at gutter og jenter nyttet nattlige besøk. Min far traff mor på Nærstad, forteller Mads. En natt ville han lure seg over på jentekammerset. Obersten oppdaget det, og sendte sine kraftkarer ut. Da oppsto det et villt slagsmål ute på plassen. Hans ville ikke gi seg, og det ble gitt beskjed om at lensmannen skulle hentes.

Da ba mor, sier Mads, om lov til å gå ut å snakke far til rette. Det ble innvilget, og fra den kvelden fikk mor og far være sammen når de ville.

En annen gang oppsto det på Nærstad det villeste slagsmål mellom far og Ola Olsen med tilnavnet Gurigutten. Kraftkarer var de begge,

og slagsmålet endte med at begge karene ble ribbet for klær.

Da kom obersten. Han hadde stått og sett på. Nå ga han begge karene avskjed. De fikk beskjed om aldri mere å vise seg på Nærstad.

Det var hard beskjed, og beskjemmet gikk kamphanene fra hverandre. Et godt og sikkert arbeidssted var kanskje for alltid ute av sagaen.

To dager seinere ble begge karene innkalt på kontoret. Da fikk de arbeidet sitt igjen, og begge ble innvilget hver sin nye dress. Slike karer ville obersten på Nærstad ikke sende fra seg.

ANNETTE BERJA KUNNE GJØRA ÅT

Annette levde ugift i Heradsbygda. Stua hennes er revet for noen år sida, men på tomta vokser enda en mengde buskas.

To rom var det i stua. Pasientene kom bare inn på kjøkkenet. Under taket der hang det bunter av medisinske planter til tørk. Disse fant Annette og behandlet dem på sin egen måte. Pasientene hennes behøvde ikke innom apoteket etter konsultasjonen.

Bare få kjenner til at Annette hadde lam søster. Hun lå til sengs i mere enn førti år. Annettes bønn var at hun måtte få overleve søsteren, og glad var hun da det skjedde. Det var ikke noe hvilehjem å sende slike stakkarer til i gamle dager. Å komme på legd var ingen for godt.

Det var ikke bare den gemene hop som søkte Annette. Lek og lærd kom til henne, og hun ga råd, signet i fjøs og stall der hun vanket og hjalp mange både i legemlig og sjelelig nød. Det fins enda folk på Ringerike som påstår at de absolutt ikke ville ha levd om ikke Annette Berja hadde eksistert.

* * *

En berettet følgende:

I lengere tid hadde jeg gått med tannverk. Tannleger fantes ikke på den tid. Det eneste var å søke lege, men disse hadde ord på seg for å være veldig hardbalne.

Nå må du hjelpe meg for tannverk, sa pasienten da han kom. Som vanlig gikk Annette inn på kammerset. Hva hun foretok seg der, var det visst ingen som fikk greie på. Faktum var at tannverken forsvant mens Annette var borte, og da hun kom inn igjen, sa hun at nå var han hjulpet. — Men, la hun til, du må ikke røre et strå eller blad i hagen min når du går.

Vi pratet litt, sier beretteren, og så gikk jeg. Men hvordan det var eller ikke, reint uforvarende kom jeg til å rive et kirsebærblad. Det tenkte jeg ikke videre på. Glad og fornøyd over at tannverken var borte, gikk jeg hjem.

Ikke mere enn så vidt kommet over dørstokken, meldte tannverken seg verre enn verst. Det var ikke noe mot de smertene jeg forut hadde hatt. Jeg trodde hue mitt ville flyge i hundre filler, sier beretteren. Alle mulige stillinger ble prøvd, men ingen ting hjalp.

Helt sanseløs tok jeg fatt på veien til Annette igjen. Hvordan jeg kom fram, aner jeg ikke. Jeg husker bare at jeg nærmest bare skreik ut da jeg kom fram: Nå må du hjelpe meg.

Ja, det er en lett sak, sa Annette. Vi maner tannverken inn i et annet kirsebærblad, og så tenker jeg at du passer deg for å røre vekstene mine når du går.

Den gangen rørte jeg ikke noe da jeg gikk, og dette var kanskje viktigste lærdommen:

Aldri sida har jeg i ubetenksomhet revet hverken strå eller blad. Det er ikke godt å vite hva befinner seg i plantene.

Albert Schweitser er kanskje ikke den første som har lært fra seg å ha Ærefrykt for livet.

MELLOMALDERDIPLOMENE

Fortsatt fra side 25.

I følge Diplomatariet tilhører hele 35 av de 85 Ringeriksdokumenter de Arne-magnæanske Samlinger.

Det kan synes merkelig at Ringeriksdokumenter er havnet i disse samlinger. De skal være kommet til København ad mange veier, de kan være gitt eller solgt eller lånt til Danmark.

I heftet «Ringerike» 1961/62 s. 18 har jeg nærmere omtalt de Arnemagnæanske Samlinger. Som kjent er det nå på tale at Island skal få disse samlingene tilbake, og det har i den anledning gått store bølger blant de danske myndigheter.

De samlinger som nå eventuelt blir tilbakelevert til Island, omfatter bare dokumenter som har med islandske forhold å gjøre, så det gjelder ikke Ringeriksdokumentene. Dessuten er å merke at etter den store utleveringen til Norge i 1937, er formodentlig de fleste av de nevnte 35 Ringeriksdiplomene å finne i det norske Riksarkiv. I alle tilfelle vil Riksarkivet i Oslo være behjelpelig med å skaffe fotografiske gjengivelser av diplomer.

Helge Fonnnum.



HØNEFOSS TEGLVERK OG KALKFABRIKK

— Under samme ledelse —



Tlf. Sentralbord 22711

Teglverket direkte 22743



JERN - BYGNINGSARTIKLER

MALERVERER - KJØKKENUTSTYR

TEGLVERKSPRODUKTER



Ti meter under dette bygg lagres det gode Hønefoss brygg.



**Øl og
Mineralvann**

A.S HØNEFOSS BRYGGERI